Aïllament, religiositat i medicina: estratègies institucionals de resposta a la pesta

Experiències de viles del Camp i del comtat de Prades (segles XIV-XVI)

Montserrat Flores Juanpere

Setembre 2001

CARRUTXA

2020

Índex

Introducció 2
Estratègies de resposta 6
Aïllament 8
El tancament de la vila 8
Les notícies del contagi 10
Tancar portals i portells 12
Proveir porters 14
Règim d'obertura i tancament dels portals 15
Paper dels vilatans en l'aturada del contagi 17
El foraster, «persona sospitosa» 24
L'expulsat 26
L'apartament de sospitosos 27
Religiositat 33
Pesta i pecat 34
Advocacions contra la pesta 38
Creences locals generades específicament per la pesta 44
Manifestacions litúrgiques 46
L'execució dels testaments 49
Medicina 51
Els metges i l'epidèmia 51
Fossars 57
Conclusions 61
Fonts utilitzades 62
Fonts documentals 62
Fonts bibliogràfiques 62

Introducció

Aquest treball està dedicat a estudiar de quina manera les dones i els homes de l'Edat Mitjana i la primera Edat Moderna respongueren a les sovintejades epidèmies de pesta que es van abatre sobre ells.

Així doncs, el nostre objectiu no és descriure les causes i simptomatologia de la pesta, aspectes que han estat abordats sovint. Tampoc pretenem identificar les diferents epidèmies que van afectar durant aquests tres segles Catalunya i, més concretament, els pobles del Camp i del Priorat; ni comptabilitzar les conseqüències demogràfiques i econòmiques d'aquestes epidèmies.

Abans de començar, creiem necessari justificar tant el tema com la ubicació i la cronologia. Dins dels múltiples aspectes relacionats amb la pesta, hem triat estudiar de quina manera les institucions de l'època reaccionaren davant l'amenaça de la malaltia, perquè aquestes estratègies –premeditades o no– van abastar més camps que no poguéssim pensar des del desconeixement del període. Si parlem dels segles XX i XXI, la reacció davant d'una catàstrofe de tipus mèdic és sempre de caràcter mèdic: combatre la causa –lluitar contra virus i bacteris amb medicaments– i fer profilaxi amb els agents transmissors –evitar el contacte amb persones o animals sospitosos, alterar les condicions ambientals que afavoreixen el desenvolupament de la malaltia. Des de fa 150 anys, a més, també és possible dotar el sistema immunològic de la persona d'armes amb les quals ell sol pugui lluitar contra la malaltia en el moment en què sigui atacat. Ara bé, fins i tot en una societat tan tecnificada com la nostra queda un fons d'irracionalitat que reapareix quan el problema desborda els coneixements mèdics. Alguns capítols, no gaire llunyans, de la lluita contra la SIDA en són un bon exemple.[1]

En el període en què centrem el nostre estudi, que desconeixia l'existència dels microorganismes, el primer objectiu era intentar que el contagi no entrés als països i les poblacions. Es concretava, doncs, en una mesura quasi infantil, que era tancar físicament les viles i ciutats impedint la circulació de persones i mercaderies. Naturalment, això generava un seguit de necessitats organitzatives i d'alteracions notables de l'economia, de la vida quotidiana i de la mentalitat, que hem ressenyat en el primer capítol.

---

[1] En aquest sentit, els propers mesos sortirà al mercat un llibre que porta per títol *Benvingut al club de la SIDA*, editat pel Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana (Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura), en el qual es recullen un bon grapat de rumors i llegendes urbanes contemporànies, entre elles les que fan referència a la SIDA. Algunes d'elles –com per exemple aquella que assegura que, arreu, algú es dedica a deixar enterrades a la sorra de la platja agulles aparentment infectades amb la inscripció «Benvingut al club de la SIDA»–, estan espectacularment pròximes a les que circulaven en època medieval i moderna sobre la pesta negra.

La segona instància a la qual acudien davant l'epidèmia era la religiosa. La causalitat sagrada que atribuïen a la malaltia hi obligava. Tot un plegat d'advocacions, manifestacions litúrgiques, festes i edificis religiosos dels segles posteriors tenen el seu origen aquí.

Malgrat tot, les mesures de caràcter mèdic existien. Analitzarem allò que té a veure amb els metges i amb el manteniment dels fossars, malauradament de gran utilització durant les epidèmies.

Aquesta vegada no hem contemplat, doncs, les reaccions individuals –la por, la fugida, l'esperança, el drama–, sinó que hem cregut interessant adoptar una visió institucional. Ens hem centrat particularment en els municipis, que tanta importància tenien en l'ordenació de la vida col·lectiva –hem fet alguna referència també al poder reial i al senyorial. Dediquem unes línies a les fugides i als testaments per les seves implicacions institucionals: les fugides, relacionades amb l'aïllament; els testaments, perquè generaven una preocupació institucional sobre ells, per assegurar que s'executessin les seves disposicions. Altrament, hi ha una obra que ha tractat amb profunditat aquest tema.[2]

David Herlihy inicia el seu estudi sobre la Mort Negra fent un toc d'atenció sobre les implicacions i paral·lels actuals de la pesta. Sens dubte, no es tracta d'invocar el protagonisme dels nostres contemporanis a base d'intentar magnificar els nostres problemes mèdics i posar-los a l'alçada de la que ha estat considerada «la més horrible pandèmia que mai hagi patit la humanitat». Ara bé, Herlihy ens fa veure que no és pas casual que l'interès dels historiadors envers les grans epidèmies baixmedievals s'hagi incrementat darrerament. Ara fa cent anys, Louis Pasteur deia: «Ara està en poder de l'home fer que les malalties provocades per paràsits desapareguin del món.» La victòria, però, no va ser total i ara les legions microbiològiques han retornat sota forma de la SIDA.[3]

Pel que fa a la zona, l'escassetat de documentació disponible ens va aconsellar estudiar més d'una població. En aquest punt, vam considerar més enriquidor prendre com a eixos bàsics dues viles tan diferents com eren Reus –a la plana del Camp, prop de la costa, en un creuament de camins– i Ulldemolins –lloc de pas obligat entre la costa i l'interior de les Garrigues, ubicat entre Montsant i serra la Llena, i amb una gran riquesa agrícola i tèxtil en el període. En definitiva, dues viles de volum mitjà en dues situacions diferents –també senyorialment: una del Cambrer del Capítol i l'altra del comtat de Prades– però ambdues susceptibles de contagi fàcil. A més, existia una via de

---

[2] PIÑOL ALABART, Daniel. *A les portes de la mort: religiositat i ritual funerari al Reus del segle XIV.* Reus: Edicions del Centre de Lectura, 1998. Particularment, p. 67-73, 89-116, 125-160.

[3] HERLIHY, David. *The Black Death and the Transformation of the West*, London: Harvard University Press, 1997, p. 18.

transmissió de pesta que anava de Reus a Ulldemolins, precisament pel camí de Reus a Lleida que passava per aquesta població. En les referències reusenques que apareixen en la documentació d'Ulldemolins hi trobem la diferent incidència que tenia la pesta en ambdues poblacions: diferències d'impacte morbós i mortífer i, sobretot, de ritme i cronologia.

Ara bé, per tal de donar un panorama més complet, hem utilitzat també notícies d'altres llocs, particularment la Selva i Tarragona.

En alguns casos utilitzarem documentació inèdita i en molts d'altres partirem de les anàlisis realitzades per altres autors. L'objectiu és il·lustrar a nivell local les teories de caràcter general sobre profilaxi, ordre públic i creences relacionades amb la pesta, i aportar algunes noves reflexions.

Les causes per les quals el marc cronològic que hem triat ultrapassa volgudament els límits estrictes de l'Edat Mitjana són de naturalesa força diversa. En primer lloc, hem considerat que la pesta, fenomen clarament medieval i brutalment inaugurat en el segle XIV, a Catalunya va tenir en el segle XVI onades importantíssimes –tot i que probablement la mortalitat fos infinitament menor que el 1348. Es tracta, doncs, d'un «fenomen de llarga durada» que en el segle XVI no fa més que continuar i repetir-se.[4]

D'altra banda, la documentació medieval, ja problemàtica en les nostres comarques –no oblidem que una bona part dels fons senyorials es troba dipositada en arxius llunyans, a Madrid i Sevilla–, presenta ara dificultats insalvables perquè l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona es troba tancat des del mes d'agost de 2000 i, en contra de les previsions publicades per la seva direcció, no va ser reobert l'1 d'agost de 2001. Aquest arxiu conté la documentació de les parròquies de l'arquebisbat fins a finals del segle XIX, llevat d'algunes excepcions. No creiem que sigui possible analitzar les respostes davant la pesta sense poder consultar la documentació de l'Església oficial, ja que per a aquests moments és tan difícil separar medicina i creences –els mateixos metges barrejaven ambdues coses. En el cas d'Ulldemolins, a més, l'arxiu municipal va ser cremat el 1560, data a la qual pertanyen les actes del Consell més antigues.

Hem pres com a límit temporal la gran epidèmia de 1592, a bastament estudiada per al cas de Reus i la més terrible de les que van afectar Catalunya durant el segle XVI.[5]

---

[4] A més, hem utilitzat notícies d'epidèmies que hi va haver en el segle XVI, com per exemple la tinya d'Ulldemolins de 1579. En primer lloc, perquè sovint amb la denominació «pesta» s'incloïen epidèmies d'altres tipus; en molts casos, aquesta paraula no responia tant a un diagnòstic de malaltia com a una forma d'incidir –epidèmia massiva. En segon lloc, perquè les respostes institucionals no depenien tant de la naturalesa de la malaltia com de la seva capacitat de contagi; les reaccions individuals, en canvi, sí, perquè els símptomes podien crear més rebuig i terror o menys..

[5] VIZCARRA I CLEMENTE, Jaume. *L'epidèmia de pesta a Igualada l'any 1589*, Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1991, p. 12.

En iniciar el treball, hem de saludar amb goig una aproximació literària recent a aquest tema. Aquest Sant Jordi va aparèixer, dins del recull *Reus. Històries trobades*, el conte de Mariona Quadrada Na Caterina de ca Vidal i la pesta de 1530.[6] Es tracta d'una recreació literària a un episodi tractat per la historiografia[7] però ignorat pel gran públic. Iniciatives d'aquest tipus, amb les conseqüents observacions i puntualitzacions, contribueixen a difondre un fenomen de tant d'impacte sobre la demografia, l'economia, la mentalitat i la vida quotidiana com va ser la pesta entre els segles XIV i XVI.

[6] QUADRADA, Mariona. PAGÈS, Rosa. *Reus: Històries trobades.* Reus: La Medusa, 2000. p. 7-24.

[7] VILASECA I ANGUERA, Salvador. *La pesta de l'any 1530 i el pintor Jaume Segarra de Reus.* Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 1952.

Estratègies de resposta

Davant l'amenaça del contagi, les autoritats municipals sovint designaven una comissió de nombre variable –a Reus, 10 persones el 1521 i 6 el 1510– formada pels jurats, altres membres del consell i assessors; tal com es feia, d'altra banda, en afers que requerien atenció intensa o bé especialitzada. En el cas de Reus, aquestes persones rebien, des del segle XVI, el nom de «morbers», i a Ulldemolins de «guàrdia del morbo»:

> «Que per les molt males noves tenim de Vilafrancha y de altres parts de pesta y de com assí los qui són manats a guardar lo portal no hi volen anar fins que·ls hi loguen y encara los que y loguen y donen molt mal recabte y lo perill és molt gran. Si aparria al Honrat Consell se fesen morbers y si faran guarden quiscun dia consellers y quants portals tindran oberts y quins.»[8]

Tenia un caràcter força funcional i adaptable a les necessitats de cada moment:

> «Lo mateyx dia se determinaren se dóne comissió als jurats y tres altres pròmens de les coses de acollir y són dits pròmens en Joan Amigó, teyxidor en Pere Amigó, del Racó, y en Tolrrà, si acàs a la nesesitat dels damunt dits ne faltarà algú o molts, que·n pugen sercar altres del Consell y no trobant-se'n que los que seran ne fassen determinasió.»[9]

Aquests càrrecs, evidentment, eren necessaris però no avantatjosos ni agradables per a qui els exercien; en alguns casos, els portaven a exposar-se al perill. És per això que el 28 d'abril de 1507, a Reus els van declarar irrenunciables:

> «Tots aquells que per lo honorable Consell seran elegits en fer anades per la vila que hagin anar e sien sortats anar, e si anar no volran que sien inhibits d'entrar en consell per quatre anys».[10]

Malgrat tot, les mesures preses pels Consells de les Universitats de Reus i Ulldemolins no tenen ni punt de comparació amb les completes, estructurades i ben organitzades de Barcelona, que comptava amb una Vuitena del Morbo.[11] Betrán explica detalladament la formació, evolució i funcions d'aquesta institució específicament instituida per a preveure i afrontar les passes de pesta.[12] D'acord amb la configuració del municipi barceloní, estenia les seves atribucions més enllà dels límits de la ciutat, fins a les poblacions constituïdes en carrers seus[13] i, fins i tot, exercia autoritat moral sobre la resta de Catalunya[14] –sens dubte, perquè tenia millor organització i mitjans.

Segons Beltrán, el primer objectiu dels morbers era evitar que la pesta es produís dins mateix de la ciutat per corrupció de les aigües –per exemple, per putrefacció de plantes filamentoses–; el segon, estar alerta i tenir un bon sistema d'informació per tal d'evitar que la pesta vingués de zones declarades com a infectades; i, el tercer, aturar els focus

---

[8] Arxiu Històric de Reus. Llibre d'Actes del Consell 1531-1556, 26 de maig de 1532.

[9] Arxiu municipal d'Ulldemolins, Llibre d'Actes del Consell 1556-1571, 6 de maig de 1558.

[10] VILASECA I ANGUERA, Salvador. *Epidèmies a Reus (s. XIV-XVI): Notes d'arxiu.* Tarragona: Diputació de Tarragona, 1976, p. 33.

[11] BETRÁN, José Luis. *La peste en la Barcelona de los Austrias*, Lleida: Milenio, 1996, p. 215-383.

[12] *Ibídem*, p. 217, 220-247.

[13] *Ibidem*, p. 218.

[14] *Ibídem*, p. 219.

de malaltia que es poguessin produir a la mateixa ciutat, tancant portes, detectant els malalts i aïllant-los.

Les mesures que contemplarem tot seguit es van anar perfilant i evolucionant a mesura que anaven passant les epidèmies de pesta. És ben evident que quan es va abatre sobre Europa el flagell de 1348, no estava res previst ni hi havia cap resposta preparada.[15] Les mesures sanitàries van ser preses de manera aïllada, partint sempre d'allò que interpretaven lògicament derivat dels seus coneixements sobre la corrupció de l'aire:[16] aïllaments de malalts, prohibició del comerç amb ciutats infectades... Varanini ha parlat de «embrionale filosofia di prevenzione».[17]

És per això que trobem referències més abundants sobre aquest aspecte a partir de mitjan segle XV. Reprenent les paraules de Varanini,

> «È la ripetitività delle epidemie che dopo il 1348 sollecita una evoluzione (in ogni caso lentissima) della politica sanitaria, nonostante i perduranti limiti della comprensione medico-scientifica del fenomeno epidemico».[18]

En aquest cas, doncs, la diferència de notícies documentals no es deu només a l'escassetat de documentació per a uns períodes determinats, sinó a l'evolució mateixa del fenomen.

---

[15] VARANINI, Gian Maria. La peste del 1347 e i governi dell'Italia centro-settentrionale: un bilancio. A *La peste nera: dati di una realtà ed elementi di una interpretazione. Atti del XXX Convegno storico internazionale. Todi, 10-13 ottobre 1993*, Spoleto: Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, 1994, p. 292.

[16] *Ibídem*, p. 292-293.

[17] *Ibídem*, p. 294.

[18] *Ibídem*, p. 312.

Aïllament

Una de les atribucions que tenien les institucions de govern del municipi era garantir l'ordre dins de la vila. És per això que estaven permanentment atents a detectar l'arribada d'epidèmies a les poblacions veïnes per tal de prendre les mesures pertinents. Les actes municipals contenen multitud de deliberacions i resolucions com aquestes, en què es palesa aquesta activitat dels Consells de les Universitats:

> «Proposaren com an enteses que en Riudoms s'a fet algun moviment de mal contegiós, y así pasaren veus y fonch lo determenat per la major part del consel que promptament se fase guarda al portal del cap de la vila y que los pobres que·ls fasen anar al espitalet y aprés adés de les festes que vegue lo que sirà y que los seynós de jurats tinguen comesió de fer y logar portaler a sa bona descrisió.»[19]

> «Com se sie sabut que are poch ha se ha fet novament de peste a Vilavert, a la Spluga e en altres parts e com hia la vila se guardàs flàquament si ara per la dita nova lo consel volrà que milor nos guarden e si seran acullits los pobres.
>
> Quant en guardar-nos de la temporada que comensa de pesta, que·ns guardem bé tenint guàrdia assalariada per a la nit e per lo dia e tres per paret, hobrint dos portals, consultant-los per setmanes e cada portal dues guardes, e que nengun stranger no puga entrar sinó al portal aont serà la guarda aseleriada, e que los pobres strangers no sien acullits en lavilla sinó que els sia donat un apartament fora lavila, remès als senyors de jurats.»[20]

Arribada de notícies, vigilància a les portes, aïllament dels pobres... Mesures de tipologia molt variada que anirem analitzant per parts i que, en alguns casos, podien prendre la categoria d'ordinacions permanents:

> «Ordinació per a temps de peste
>
> A III de mag de l'any M D XXX hordenaren los jurats que són en Pere Amigó, en Pere Fexes y en Guerau Berart, ab voluntat de tot lo consel ho la major part, que no sie negun ome ni dona de qualsevule condició que sie, que gos parlar ni acostar a negun ome ni dona que sie de vila sospitosa ni age fet contribució ninguna ab gent sie sospitosa de peste de trenta pases, ni en gosen acolir per les portes que fora la vila y clausura que la vila fa en senblant temps ningun ome ni dona estranger en pena de III sous en totes les coses desús dites y agen a gordar y acusa tots los de consel als vedalés y los vedalés les o agen a veure y gordar y executar sots virtut del jurament que fet an e dit bany lo terch al senyor, lo terch a la vila, lo terch als vedalés. Aquesta ordinació fermà lo horabble en Pere Mir, balle.»[21]

El tancament de la vila

El mur és un dels mitjans, juntament amb les normes de comportament –hores de circulació, seny del lladre, ocupació dels carrers...– que tenia el Consell de la Universitat per tal de garantir la seguretat externa i interna. El seu manteniment constituïa un dels capítols més importants de les despeses del municipi. De vegades, però, no era gaire respectat pels habitants:

---

[19] Arxiu municipal d'Ulldemolins, Llibre d'Actes del Consell 1583-1591, 17 de maig de 1592.

[20] Arxiu Històric de Reus. Llibre d'Actes del Consell 1493-1520, 6 de febrer de 1508.

[21] Arxiu municipal d'Ulldemolins, Llibre d'ordenaments, f. 10r.

«Als dos de juy [sic] any 1553 ordenaren los seyós [sic] de jurats en voluntat de tot lo Consel que no sie nigú que se'n gose portar les portes dels portals y si les se'n porten que pagan V sous de bany per cada vegada que les s'enportarà y que los mostaçafs deguen pendre de jurament a la on sospita vindran y qui les sen aurà portades que les i age a tornar y que cada volta que lo si diran y no les i torne que dit bany torne en sa forsa y los mostasafs agen aydegutar [?] lo sobredit bany partit per tersos com és a acostumat.»[22]

Precisament al mur acudia el municipi com a mitjà principal per a combatre la pesta. Arreu veiem que és la primera mesura que prenen quan tenen notícia que s'acosta el contagi: a la documentació abunden frases del tipus «com hem sabut que se mòrian... se tanquen los portals...». La major part de les decisions del Consell de Reus durant les pestes dels segles XV i XVI van en aquest sentit, decidint el tancament, condicions i temps, formes de guardar-lo...

S'ha de tancar el mur perquè, com hem vist, habitualment la pesta ve de fora:

«Com se tenen a guardar los portals atès que en Tarragona no stant bé.
Que duran les vermes se obren quatre portals so és lo de la Font, lo dels Jueus, lo del Spital e o de Munterols, posant-hi guardes per tanda e si serà mester obrir-los tots que sia remès als jurats».[23]

El contagi el porten aquelles persones que provénen dels llocs infectats i que de vegades arriben fugint precisament de la pesta:

«Que tot hom qui vengue hi vulla star pels morts que hic vingue, acceptat emperò que no sia malalt ni hage algun mal en si».[24]

La fugida –resumida en la cèlebre màxima «*cito, longe, tarde*»– és una de les reaccions més habituals davant l'arribada de la pesta. En tenim documentats alguns casos cèlebres: durant la primera pandèmia, la de 1348, l'arquebisbe de Tarragona fugí de la ciutat i es refugià a l'Espluga de Francolí.[25] Però sabem que es va arribar a considerar una mesura habitual, perquè el 22 de gener de 1521 la vila de Constantí s'oferia a acollir els jurats de Reus si arribava la pesta.[26] El 1418, de Tarragona van fugir tots els consellers.[27]

Els qui fugien d'una població on havia entrat el contagi o bé s'hi estava apropant, de vegades eren portadors ells mateixos de la malaltia i en molts casos van ser un dels agents de la seva difusió. Així ho entenien sovint a la població receptora, motiu pel qual sovint no els deixaven entrar.

La circumstància més afortunada per als qui fugien, doncs, era arribar a una altra població abans que el rumor del contagi; només així els deixaven entrar sense

---

[22] Arxiu municipal d'Ulldemolins, Llibre d'ordenaments, f. 30v.

[23] Arxiu Històric de Reus. Llibre d'Actes del Consell 1493-1520, 17 de setembre de 1508.

[24] VILASECA, *Epidèmies...*, *op. cit.*, p. 29.

[25] PIÑOL, *op. cit.*, p. 69.

[26] Arxiu Històric de Reus. Llibre d'Actes del Consell 1520-1531, 22 de gener de 1521.

[27] CORTIELLA I ÒDENA, Francesc. *Una ciutat catalana a darreries de la Baixa Edat Mitjana: Tarragona*, Tarragona: Diputació Provincial, 1984, p. 277.

problemes, sense trobar-se amb l'obstacle dels portalers que decidien qui traspassava el mur i qui no.

Altres vegades, l'arribada de gent de viles infectades formava part de l'activitat quotidiana: comerciants, gent que havia anat a comprar alguna cosa, o bé tenien família en un altre lloc... La circulació habitual de la població queda reflectida en aquestes notícies.

En el moment en què una vila adoptava la decisió de tancar les portes del mur, podem pensar que el contagi encara no els havia arribat, o bé que encara no s'havia manifestat. L'any 1439 hi havia una epidèmia força generalitzada a tot Catalunya, però Tarragona n'estava lliure i, per això, tancaren el mur; a més, es permeteren de convidar la reina a venir-hi, perquè se sabia que ella volia sortir de Barcelona tement la pesta. El 1422 també van ordenar el tancament del mur perquè havien acabat de passar l'epidèmia i volien evitar que el contagi rebrotés.[28]

De vegades, la decisió no la prenia el municipi de manera autònoma, sinó manats pel senyor; en el cas d'Ulldemolins, el comte de Prades, a través del seu batlle:

> «Lo mateyx dia proposaren dits jurats que lo balle jeneral per lo stischs losavie posat pena de XX sous no acollisen nigú del coll de Albarca enllà sens sertificatòria que és lo que volen. És lo determinat se serve lo acostumat de star a coneguda dels ellegits.»[29]

Les notícies del contagi

> «...I va ser allí, mentre la xica es distreia amb els carreters de la plaça, que jo vaig sentir com un dels consellers del comú s'emportava dom Andreu Menescal i el mateix Joan Solà, apotecari, i li deia una gran cosa a l'orella; era gran perquè van quedar esbalaïts i el menescal es va plegar. Només una paraula vaig capir i jo també em vaig esgarrifar.»[30]

Quines eren les procedències que es consideraven perilloses? A més d'aquelles de les quals els havien arribat notícies concretes de contagi, existien un seguit de llocs que es vedaven gairebé automàticament, i que responien tant a aquells amb els quals hi havia més contacte, com als que, per raó de la seva ubicació geogràfica, estaven més sotmesos al perill de contagi; la consolidació d'aquesta percepció portava a estigmatitzar la gent d'aquests llocs. En el cas de Reus, és molt evident que les poblacions costaneres estaven permanentment catalogades com a sospitoses.[31]

---

[28] *Ibídem*, p. 278.

[29] Arxiu municipal d'Ulldemolins, Llibre d'Actes del Consell 1556-1571, 25 de juny de 1558.

[30] Quadrada, *op. cit.*, p. 12.

[31] És per això que, en una acta del Consell de la Vila de finals del segle xvii, trobem la frase «que los senyors dochtors diuen que las malaltias de Canbrils sien malalties de mala lley y apagadisas [...]. Las malaltias de Cambrills que són apagadisas y febres de mala calitat». Aquesta afirmació serveix com a argument per expulsar immediatament de la vila

En canvi, els jurats d'Ulldemolins, vila molt més allunyada de la costa, si volien prevenir l'arribada de gent de zones perilloses es veien obligats a vedar tots els pobladors del Camp, és a dir, tots els que provenien de l'altra banda del coll d'Alforja:

> «Fonch proposat per los senyós de jurats que lo balle jeneral [...] n'avie posat pena als jurat acollissen la muller del Sadat de Cambrils a companya. És lo determenat que atenent se té nova de Reus y a moviment y en altres llochs del camp se moren de peste, que desta hor en avant no sie accollida persona niguna del coll del Forge enllà ni que agés pasat lo coll del Forge.»[32]

A Ulldemolins, el contagi podia venir d'altres llocs: Prades, les Garrigues... També rebien informacions de procedències més allunyades:

> «Proposaren los jurats que lo balle los avie request tingessen consell sobre les noves se corrien de Cardona y Manresa de peste, e que per via de guardar determinassen alguna cosa. És lo determinat se adobe lo spitalet del cap de la vila y no sien acollits los pobres dessí avant als quals acapte la spitalera.»[33]

L'altre tipus de notícies que trobem responen a les grans vies de comunicació, principalment Barcelona:

> «Que atès les noves se han de la temporada dels morts a Saragosa e València, y de Barcelona, que se'n tenen dolentes noves, que segons se diu a Tarragona no y aculen dingú, que veija l'onrat consel si·s poseran guardes alls portalls»[34]

A la Selva, el novembre de 1592 temien la gent de Reus.[35] En canvi, el 1557 consideraven potencialment perillós un col·lectiu força ampli de persones, amb varietat de criteris –geogràfic, social, econòmic, religiós...–:

> «Ningun crestià nou de la ribera ni de altres parts, ni ninguns gabatgs, calderini, gascons ni petegayres, ni altres vagabundos ni persones que no síen ben conegudes y estos ab jurament, y sens jurament no sien acolits».[36]

El 3 de juliol de 1589, la vila de Tàrrega sabé que hi havia pesta a Igualada i Jorba. Qui hagués vingut d'allà o n'hagués portat mercaderies, seria expulsat.[37]

Barcelona comptava amb un sistema organitzat de detecció i comprovació d'aquest tipus d'informacions, i exercia alhora la funció de reenviar aquestes dades a diferents punts de Catalunya i, també, a València, Saragossa i Mallorca.[38] Aquesta era, doncs, una de les vies per les quals les viles del Camp i de Priorat s'assabentaven de l'amenaça del contagi. El maig de 1577, els jurats d'Ulldemolins van rebre una carta del Consell de Cent de Barcelona en la qual se'ls informava que a la ciutat estava morint molta gent

---

una dona que havia arribat malalta de Cambrils malalta. Arxiu Històric de Reus, Llibre d'actes del Consell 1636-1673, Acta de 20 de setembre de 1673.

[32] Arxiu municipal d'Ulldemolins ,Llibre d'Actes del Consell 1556-1571, 27 de juny de 1558.

[33] Arxiu municipal d'Ulldemolins, Llibre d'Actes del Consell 1556-1571, 25 d'octubre de 1562.

[34] Arxiu Històric de Reus. Llibre d'Actes del Consell 1493-1520, 9 d'octubre de 1519.

[35] PIÉ FAIDELLA, Joan. *Annals inèdits de la vila de la Selva del Camp de Tarragona*, Tarragona: Diputació de Tarragona. Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, 1984, p. 328.

[36] *Ibídem*,, p. 325.

[37] VIZCARRA, *op. cit.*, p. 73.

[38] BETRÁN, *op. cit.*, p. 264.

d'una forta epidèmia.[39] El 1558, quan el Consell prohibí l'entrada de gent procedent de l'altra banda del coll d'Alforja, ho féu

> «atenent se té nova de Reus y a moviment y en altres llochs del camp se moren de peste».[40]

Més imprecisa és l'explicació que donen els jurats el 17 de maig de 1592, segons la qual

> «proposaren com an enteses que en Riudoms s'a fet algun moviment de mal contegiós».[41]

També les actes municipals reusenques, molt menys generoses en les explicacions, contenen referències com aquesta:

> «Deliberació de guardar portes perquè en molts llocs se moren.»[42]

L'arribada de notícies servia també per a aixecar les mesures preventives:

> «Si levarem les guardes dels portals atès que ja stan bé a Tarraguona.»
> Que sia levada la guàrdia asalariada e que d·esí a festes sien guardats per paret».[43]

> «Que, en totes les parts on se són morts, les morts reposen e atès que fin así nos som guardats. Si de si en avant nos guardarem. Quant en levar les guardes dels portals que encare les guardes no sien levades.»[44]

Ara bé, era distintiu del sistema profilàctic barceloní enviar comissions a les poblacions sospitoses de patir la malaltia; aquestes comissions, formades per metges i cirurgians, s'encarregaven d'examinar personalment l'estat de salut de la població en qüestió.[45]

TANCAR PORTALS I PORTELLS

> «I llavors mateix ja deien que el Comú decretaria quarantena i quetancarien els portals de la ciutat. Es veu que en només dos jorns que jo no havia trepitjat carrer els mateixos consellers ja havien començat a marxar fora vila i els masos s'havien atapeït de refugiats.»[46]

L'objectiu del tancament dels portals –allò que els documents anomenen «estar les viles estretes»[47]– era, evidentment, evitar que els forasters entressin i els habitants sortissin. Ho trobem reflectit en aquesta ordinació d'Ulldemolins:

> «Ordinació dels portalls y portells que estaran tancats per morts

---

[39] LLADONOSA, Josep. *Ulldemolins: història, costums i tradició*, Santes Creus: Fundació d'Història i Art Roger de Belfort, 1981, p. 43-44.

[40] Arxiu municipal d'Ulldemolins, Llibre d'Actes del Consell 1556-1571,27 de juny de 1558.

[41] Arxiu municipal d'Ulldemolins, Llibre d'Actes del Consell 1583-1591, 17 de maig de 1592.

[42] Arxiu Històric de Reus. Llibre d'Actes del Consell 1493-1520, 20 de juliol de 1494.

[43] Arxiu Històric de Reus. Llibre d'Actes del Consell 1493-1520, 17 de desembre de 1508.

[44] Arxiu Històric de Reus. Llibre d'Actes del Consell 1493-1520, 23 de gener de 1508.

[45] BETRÁN, *op. cit.*, p. 270-273.

[46] QUADRADA, *op. cit.*, p. 15.

[47] Arxiu Històric de Reus. Llibre d'Actes del Consell 1493-1520, 19 d'agost de 1520.

Vuy qui contam a XIII de mag any M D LXV ordenaren los senyós de jurats que són en Bernat Segrià y en Joan Domènech y en Pere Farrer en voluntat de tot lo consel o la major partida, justats en la sala del consel, que no sie nenguna persona de quallsevol estat o condeció sia que de sa casa, paret ni palench [tancat?] ni de sela vasa portal que la vila age tancat per temps de morts que pach de bany III sous y que entrarà per portel o portal que sie tancat page de bany vi diners cada vegada y pacarà y qualsevule persona que vinrà de fora vila y no entrarà per lo portal estarà lo portaler que page lo matex bay de III sous los mustaçafs pugen forçar de jurament a la antin [?] sospita y tot açò guarden tots los de consell y lo bany partit per terchs com és acostumat.»[48]

Normalment no es tancaven tots els portals alhora, sinó que se'n deixaven oberts un o dos, allò que es considerava imprescindible per a garantir la realització de les activitats econòmiques habituals –tot i que, com veurem, hi havia excepcions. A Reus, la norma eren dos portals; de vegades, ni tan sols de manera contínua, sinó només en les estones de major circulació de gent de la vila –el matí i el vespre, moments en què es va i es ve dels camps–:

«Com en molts llochs se moren, que sien huberts dos portals dos ores al matí e dos ores a la vesprada e los demés tancats.»[49]

Quins eren aquests dos portals? Normalment, el de Monterols i el de l'Hospital, tot i que es podien establir fórmules més complexes:

«A més fonch proposat per lo sobra dits jurats dient que com a tot sia notori que en molts lochs se moren e que fins vuy, per ocasió del batre, agam tenguts dos portals huberts que estigueren les guardes e que no tingam sinó hu portall hubert.

Fonch deliberat quant a la guarda per ocasió dels morts que se entenga que no sia tengut sinó hu portall hubert e sia lo dit portall lo portall Nou e dels tres portals so és lo portal de Muntarols e lo portall del Spitall vaga per setmanas, de aquesta manera que sols sian huberts dues hores de matí e dues hores de vespra per los nodriments».[50]

«Quant al hobrir dels portals, vagen per setmanes e per hores so és: lo de Munterols ab lo d'en Reboster, he lo de la Font ab lo de sent Ana, e lo del Espital ab lo de Jesús».[51]

D'altres vegades, les disposicions que limitaven la circulació de la gent eren d'altres tipus; per exemple, desviar els camins per tal que no passessin prop de la vila:

«Lo mateix dia proposaren los senyors de jurats que tenien requesta fessen passar lo camí per la sort d'en Cabrer. És lo determinat se fasse y que ysque dit camí davall lo corral d'en Porta.»[52]

A més, però, no n'hi havia prou de regular l'ús de les portes dels murs, perquè existien altres entrades. A Ulldemolins, decisions com aquesta ens mostren un urbanisme complex, amb moltes cases que tenen sortida directa fora del mur a través de forats anomenats «portells». No serveix de res, doncs, tancar els dos portals oficials si la major part de la gent utilitza aquestes altres vies:

«Lo mateyx dia proposaren los jurats si volien se vedàs la entrada de les portelles falses. És lo determenat que per a strangés sie feta ordinasió y persones de la vila que

---

[48] Arxiu municipal d'Ulldemolins, Llibre d'ordinacions, f. 26v.

[49] Arxiu Històric de Reus. Llibre d'Actes del Consell 1493-1520, 20 de juny de 1494.

[50] Arxiu Històric de Reus. Llibre d'Actes del Consell 1493-1520, 20 de juliol de 1494.

[51] Arxiu Històric de Reus. Llibre d'Actes del Consell 1493-1520, 3 de juny de 1515.

[52] Arxiu municipal d'Ulldemolins, Llibre d'Actes del Consell 1556-1571, 17 d'abril de 1558.

ajen stat ab ninguna vila fora de assí caygen en bany y pena los amos de la casa que per sa portella los tals sien entrats caygen en bany de V sous.»[53]

A més, aquests portells no només eren utilitzats per la gent de la vila:

«Lo mateyx dia fonch determenat sien presos de jurament tots los que tinrran portes falses que no acullen person niguna strangera per dites portes falses que no sie stada exeminada per lo portaler ni tampoch en virtut de dit jurament que si niguna persona de la dita casa que y aje portella eyxirà del terme no gose entrar sinó per lo portal major, exeminats per dit portaler en pena de purgar per contentament de la universitat y ab lo mateyx orde sien obligats los que tinrran cases fora lo portal.»[54]

Proveir porters

No era possible tancar totalment una vila, perquè, evidentment, no era autosuficient. Per això no n'hi havia prou, doncs, de tancar les portes, sinó que calia establir criteris d'obertura i posar portalers que els apliquessin.

Alguns cops, aquests portalers eren assalariats, però normalment es contemplava com un servei que havien de realitzar, per torns, els caps de casa:

«Se determenaren que lo portaler aurà conplit no·l logen més ans fassen conplir la passada per portes.»[55]

«Quant del fet dels morts, si·ns devem guardar ho no. Deliberat lo consel nos estrenyam a dors portals e sia feta guarda per pareth, e de nit hun home loguat e que los jurats serquen e meten en sèdulas tants com ne trobaran e que guarden y cascun dia de aquels e dos per pareth».[56]

«Per lo ben guardar la vila fonch provehit so és que sien conduits dos homes a loguer si·s trobaran sinó hu que sia de bon recapte e per paret sian elegits dos hòmens e ensemps ab lo qui serà logat ».[57]

A Reus, el 5 març de 1521 van escollir 40 o 50 homes, cadascun dels quals havia de guardar la porta durant un dia. A Ulldemolins, en canvi, eren tots els caps de casa que havien de cobrir els torns; sens dubte, el menor volum de població ho aconsellava així:

«Proposaren los jurats que si·ls parie se degés donar altre portaller a company el que·y és. És lo determinat que per portes se li donen un companyó y que sie cap de casses fins sie passada tota la vila.»[58]

Com tots els altres càrrecs relacionats amb la pesta, no sempre era acollit de bon grat:

«Com ningú vol anar a gordar el portal estant en gran peril.
Que stigam a dos portals e que a cada portal vaja hun conseler e que sia obligat anar-hi lo conseler a levant de missa matinal e fer tot lo dia bona guarda amb pena de cuatre sous.»[59]

---

[53] *Ibídem.*

[54] Arxiu municipal d'Ulldemolins, Llibre d'Actes del Consell 1556-1571, 26 de juny de 1558.

[55] Arxiu municipal d'Ulldemolins, Llibre d'Actes del Consell 1556-1571, 19 d'agost de 1558.

[56] Arxiu Històric de Reus. Llibre d'Actes del Consell 1493-1520, 17 de maig de 1495.

[57] Arxiu Històric de Reus. Llibre d'Actes del Consell 1493-1520, 11 d'abril de 1507.

[58] Arxiu municipal d'Ulldemolins, Llibre d'Actes del Consell 1556-1571, 27 de març de 1558.

[59] Arxiu Històric de Reus. Llibre d'Actes del Consell 1520-1531, 25 de juny de 1531.

En el cas de fer torns, s'establia un sistema de funcionament força autònom; s'avisaven els uns als altres i s'anaven passant la clau:

> «La mateyxa ora preposaren que qui volen que mane los que an de guardar los portals. És determinat los mateyxos portalés se donen les claus de uns altres y se avisen de part de vespre uns altres y se tancen tots los portals si no és lo portal del camp de les eres y allí·s face la guarda.»[60]

Si només es guardava la porta de dia –perquè de nit romania tancada–, els portalers hi havien de ser a sol eixit i quedar-s'hi fins al toc de l'avemaria.[61] No s'havien d'oblidar de tancar la porta en marxar:

> «Se deliberaren que fins sie pasada fira se deyxen dos portals uberts que són lo del cap de la vila y d'en Laurador y s·i posen portalés per cases y que aien de ben guardar per sa toca en bany de III sous y ab dit bany caygen los portalés que del portal sen niran sens girar y la clau guarden tots los de consell y [seran?] los mostasafs.»[62]

De nit, estaven obligats a obrir cada cop que arribava algú autoritzat, i sembla que això els suposava una molèstia:

> «[...] Que per lo dit Borràs no vol guardar manco perquè diu que tota la nit ha de star tancant y obrint, si aparrà al honorable consell que posen orde que a certa hora tanquen y hobren com fan a altra part.»[63]

Es preveien càstigs per a aquells portalers que defugissin les seves obligacions, ja fos per negligència o bé per corrupció; en aquests casos, una mesura habitual era que els jurats o els morbers contractessin automàticament una persona per cobrir el lloc del portaler absent i que, després, l'obliguessin a pagar el preu del contracte que s'havia hagut de fer per culpa seva:

> «Ordinació de guardar los portals
> Vuy ha XIIII de jener any 1590 ordenaren los senyós de jurats que són en Joan Anglès, Pere Amigó y Fransesch Nebot, en voluntat de tot lo consell que qualsevol que farà la guarda del portal que no pugue dexar sens guarda lo portal, y se serà trobat sens guarda que pach de bany tres sous y an de guardar tots los de consell y los mostasafs y an de fer la guarda mentres y aurà claror de dia. Y dit bany an de executar los mostasafs lo terch al balle y les de dos parts restans la una dels mostasafs y l'altra de la vila.»[64]

Règim d'obertura i tancament dels portals

Les portes no restaven tancades per a tothom; en principi, només per a aquells que eren sospitosos de contagi –més endavant estudiarem el cas dels vilatans que sortien. Els criteris que s'aplicaven, doncs, es basaven sovint en la procedència de les persones:

> «Que com a tots sia notori que com a Malorqua se muyran e sien venguts molts de la villa e molts malorquins de Malorqua e parega a ells que seria bona cosa que la vila fes alguna ley.

---

[60] Arxiu municipal d'Ulldemolins, Llibre d'Actes del Consell 1583-1591, 16 de juliol de 1589.

[61] Arxiu Històric de Reus. Llibre d'Actes del Consell 1520-1531, 5 de març de 1521.

[62] Arxiu municipal d'Ulldemolins, Llibre d'actes del consell 1556-1571, 22 d'agost de 1557.

[63] Arxiu Històric de Reus. Llibre d'Actes del Consell 1520-1531, 23 de gener de 1532.

[64] Arxiu municipal d'Ulldemolins, Llibre d'ordinacions, f. 34v.

Sobra la proposta dels morts dellibera lo dit Consell que sien tancats los dos portals e que no n·y aga sinó dos de huberts, e quant a la guarda dels portals sia ramès als senyors jurats e alguns pròmens elegits per los dits senyors jurats».[65]

El mes de juliol de 1590, els jurats de la Selva prohibiren rebre gent ni roba de l'Empordà. El mes de desembre, van determinar

«que·ls qui anirian ab rectificatoria pel camp, sols no passessin del riu Francolí, y tornessin al mateix dia fossen receptats a la vila, encara que no portessin rectificatòria, y als que anavan al tragí no anessin més que dos de colla».[66]

Aquesta notícia, a més, ens dóna el nom de «certificatòria» per al document que provava la bona salut de qui el portava; aquestes certificatòries eren emeses per la població de la qual procedien.

La segona possibilitat era decidir en funció de l'aspecte físic dels nou vinguts; en aquest cas, la documentació parla d'«examen»:

«Que tothom qui vengue hi vulla star pels morts que hic vingue, acceptat emperò que no sia malalt ni hage algun mal en si».[67]

«Quant al ben guardar lo portal, determene lo consell que sien elegides bones persones e de aquelles n'estigue una de aquestes en lo portal hon se ferà hexamen. E quant als portals que estigue hobert lo portal Nou e alí·s prenge hecsamen e dels altres portals se·n hobre un de dematí tres hores e dues de vespre».[68]

De vegades, els portalers no decidien ells mateixos –potser davant de la insistent petició dels que eren refusats– i remetien el cas al Consell de la Universitat. Llavors els trobem deliberant sobre persones concretes, ço que ens dóna una visió més personal i dramàtica de la situació:

«Lo mateyx dia proposaren los jurats que com volien se regisen, si volien que lo fill d'en Amigó y d'en Feixes entrassen. És lo detemenat que demà a la hora que volrran los sie donada lisènsia de entrar.»[69]

El primer de maig de 1558, en Bonanat de Reus va demanar que deixessin entrar els qui anaven amb ell –devia tractar-se de família i coneguts més directes:

«Proposaren los jurats que en Bonanat de Reus avie demanat lisènsia si volien deyxar entrar a sa companya que·ls volien portar assí. És lo determinat no·ls deyxen entrar.»[70]

No només es contemplaven les persones, sinó també les mercaderies, particularment la roba –perquè era una via de contagi habitual i també perquè devia ser un dels productes més comercialitzats:

«La mateyxa ora se determenaren sie pres de jurament mestre Loret per a disapte primer vinent ell ni nigú de sa companya des que són entrats en lo comdat si n'a anat degú en lo camp ni accollida més roba y podent o jurar y fent-los posar les robes tenen en la

---

[65] Arxiu Històric de Reus. Llibre d'Actes del Consell 1493-1520, 23 d'abril de 1494.

[66] PIE, *op. cit.*, p. 327.

[67] VILASECA, *Epidèmies...*, *op. cit.*, p. 29.

[68] Arxiu Històric de Reus. Llibre d'Actes del Consell 1493-1520, 26 d'abril de 1507.

[69] Arxiu municipal d'Ulldemolinsm Llibre d'Actes del Consell 1556-1571, 27 de març de 1558.

[70] Arxiu municipal d'Ulldemolins, Llibre d'Actes del Consell 1556-1571, 1 de maig de 1558.

aygua ab jurament, totes les que no auran rentades que per a disapte los deyxen entrar.»[71]

«Proposaren los jurats que tenien requesta que en Domènech de Reus ere vengut y entrat en vila y avie portat serta roba com volien s'és fet. És determenat que ell y la roba sie foragitat de vila vista la present.»[72]

Betrán aporta nombrosos exemples de robatoris de roba, sobretot de malalts i morts de la pesta, la qual cosa ens mostra fins a quin punt era una mercaderia preuada i circulada.[73] També se'ns evidencien els tripijocs i corruptel·les que les autoritats i els oficials municipals amb la roba i pertinences dels empestats, que eren confiscades amb la intenció d'impedir que transmetessin el contagi però que, algunes vegades, eren subhastades o revenudes il·legalment, ja fos per cobrir els abundants deutes del Consell durant l'epidèmia o bé per engruixir el patrimoni personal d'algun conseller.

És més complex saber què passava amb els pobres. Uns documents semblen indicar que els expulsaven perquè necessitaven l'hospital on habitualment els acollien per utilitzar-lo com a lloc d'aïllament dels malalts –més endavant ho veurem–, i d'altres perquè, com a vagabunds –aquells que ho eren–, representaven un perill:

«Proposaren los jurats que lo balle jeneral me mane se possasen guardes per los portals. És lo determinat los pobres no sien acollits en vila y en Torres guarde lo portal del Sol de la Vila y lo portal del cap de la vila sie guardat per portés.»[74]

Igualment, el Consell de Reus decidí el 20 de maig de 1515:

«Que no sian acullits ninguns pobres al hospital sinó que los sia fora la vila donat lloch en la cabanya de pallarés, a Rojals.»[75]

Paper dels vilatans en l'aturada del contagi

Per tal d'evitar que el contagi entrés en una vila, calia comptar també amb la col·laboració dels seus habitants. En primer lloc, evitant acollir persones potencialment malaltes; es pensava en aquells que rebien hostes a casa i, sobretot, en els hostalers. Ens podem preguntar quin sentit tenia ordenar això quan ja hi havia portalers que decidien qui podia entrar i qui no. Possiblement era aplicable en els moments en què no hi havia portalers –abans que es reconegués oficialment l'existència de l'amenaça, per exemple– i, en general, a la necessitat que tothom que rebés forasters estigués atent per tal d'evitar que el parentiu, la coneixença o el guany econòmic portessin la mortaldat a la vila. En darrer terme ho podem considerar una prova de la ineficàcia dels portalers.

Vegem-ne alguns exemples. El 20 de maig de 1515 es va prohibir

---

[71] Arxiu municipal d'Ulldemolins, Llibre d'Actes del Consell 1556-1571, 30 de maig de 1558.

[72] Arxiu municipal d'Ulldemolins, Llibre d'Actes del Consell 1556-1571, 5 de maig de 1558.

[73] Betrán, *op. cit.*, p. 352-354.

[74] Arxiu municipal d'Ulldemolins, Llibre d'Actes del Consell 1556-1571, 8 d'agost de 1563.

[75] Arxiu Històric de Reus. Celdoni Vilà. *Memories de contagis, y de sementiris y hospitals de apestats construits fora Reus y que yo Celdoni vilà ha copiat*

«que los hostalers no acullen ningun que primer no sie examinat en los portals.»[76]

El 1520, arribà a coneixement del Consell de Reus que Pere Bellver pensava acollir a casa seva una persona de la qual es deia que estava malalta de febres; ells ho consideraven

«ab molt gran menyspreu de la vila».

La resolució del Consell va ser taxativa:

«Quant al fet de Pere Belver, que atès que lo dit en Pere Velver sia stat en lo consel quant se deslibera que lo dit home malt [sic] no fos acullit en la vila e com ell lo age acullit en sa casa e ssia desexit de algunes males paraules contra lo jurat N'Anthoni Spuny per voler ysqués de la vila ha desliberat lo consel que lo dit en Pere Belver sia foragitat de la casa del consel a fi que sia càstich a ell e aximpli als altres e que nonch puga tornar sens desliberació de consell».[77]

En aquest afer hi podem detectar l'oposició de Pere Bellver a les mesures profilàctiques ordenades pel Consell. El mateix càstig d'expulsió de la vila va ser imposat el 1558 a tots aquells que acollissin ningú que vingués de Tarragona, població que devia estar afectada per l'epidèmia:

«que nigú no gose acollir ome sie entrat en Tarragona en pena de star quoranta dies fora de casa».[78]

D'altra banda, el 18 de maig de 1586 va arribar a la Selva notícia d'una pesta a la Vall d'Aran i decidiren:

«que·ls hostalers ni altres persones acullin ni recaptin en ses cases robes ni persones que vingan d'aquella part, que primer no sian examinats pe·ls senyors jurats, y açò en pena de 10 lliures».[79]

Tres dies més tard, entre altres coses, determinaren

«que ningú gose ni presumesca tractar ni conversar ab gent de la Vall de Aran ni receptar roba en pena de 10 lliures, y de haver de purgar 40 dies».[80]

Aquells que contractaven jornalers de fora la vila per a les tasques agrícoles –sobretot, la sega– els havien de sotmetre igualment a l'examen dels portalers:

«Proposaren los senyós de jurats que si volien que tots los portals de la vila se tancasen si no lo de les eres. Es lo determenat se atancen tots sinó aqueyx de les eres. Y que nigú no sie que gosés logar garbés sinó que per lo portaler sien exeminats y, si·n logaran, que los amos y los garbés sien trets de la vila a purgar fins la vila sie contenta.»[81]

«Que lo temps del segar és arribat y que ab los garbés porem pendre molt mal. Per so vege lo Honorable Consel si·ls aculirem y quines villes voi lo consel acullen, o si levaran la pràtiga a totes les villes mentre en tant durarà lo temps del seguar.

Que no acullen a segar ningun stranger que no conegue si no los de la Muntenyeta ab son boletí, y asò delles villes y lochs on no·s tenen la pràtigua, aquells talls que·lls acullam.»[82]

---

[76] Celdoni Vilà, *Memoria..., op. cit.*

[77] Arxiu Històric de Reus. Llibre d'Actes del Consell 1493-1520, 27 d'agost de 1520

[78] Arxiu Històric de Reus. Llibre d'Actes del Consell 1556-1568, 26 de març de 1558.

[79] Pie, *op. cit.,* p. 326.

[80] *Ibídem*, p. 326.

[81] Arxiu municipal d'Ulldemolins, Llibre d'Actes del Consell 1556-1571, 26 de juny de 1558.

[82] Arxiu Històric de Reus. Llibre d'Actes del Consell 1556-1568, 19 de maig de 1558.

També la gent de la vila podia ser vehicle de contagi quan sortien a l'exterior, si anava als llocs infectats o bé entrava en contacte amb gent malalta. És per això que es van publicar nombroses mesures restringint les sortides que es podien fer només les imprescindibles, els llocs on es podia anar, les persones amb qui es podia establir contacte i les condicions en què es podia tornar a entrar a la vila. Per exemple, el 26 de març de 1558 el Consell de Reus va prohibir «que nigú no gose anar fora de vila sens lisènsia dels jurats ni a la venguda entrar sens lisènsia dels dits jurats.»
Els motius pels quals la gent entrava i sortia de la vila durant les epidèmies de pesta tenien majoritàriament una causa econòmica; qualsevol altre desplaçament més prescindible quedava posposat fins a una ocasió més propícia. Per exemple, en una població amb una gran activitat ramadera com és Ulldemolins es preveia que els pastors poguessin demanar la clau dels portals per treure el bestiar a pasturar i retornar-lo:

«Vuy qui contam a III de mag any M D LXV hordenaren los senyors e jurats que son en Bernat Segrià y en Joan Domènech y en Pere Farrer en voluntat de tot lo consel o la magor part que tostemps que los portals estaran tancats en temps de peste que tots aquels que tinran bestiars y·ls volran aviar o tornar a son corall age a demanar la clau als jurats o alà on serà la clau sins espay de migora agen a tornar la clau alà on l'auran trobada y qualsevule persona de qualsevol estat o condició sia la s1enportarà y no la tornarà en lo temps demunt dit page de bay I sou [S].»

La temporada de segar i batre generava la necessitat ineludible d1habilitar mecanismes per tal que la gent pogués entrar i sortir. En primer lloc, aquells que anaven al seu propi camp. El mes de maig de 1592 els jurats de la Selva van obligar tothom que lligués garbes a estar quaranta dies fora de la vila, amb pena de 3 lliures. A Reus, el 1494 deixaven dos portals oberts durant els dies de batuda:

«Fonch proposat per lo sobra dits jurats dient que com a tot sia notori que en molts lochs se moren e que fins vuy, per ocasió del batre, agam tenguts dos portals huberts que estigueren les guardes e que no tingam sinó hu portall hubert. Fonch deliberat quant a la guarda per ocasió dels morts que se entenga que no sia tengut sinó hu portall hubert e sia lo dit portall lo portall Nou e dels tres portals so és lo portal de Muntarols e lo portall del Spitall vaga per setmanas, de aquesta manera que sols sian huberts dues hores de matí e dues hores de vespra per los nodriments.»

A Ulldemolins, el 1558 es documenta el cas d'una possible contagiada durant la temporada de sega:

«Proposaren los jurats que na Soldevila dien se'n vingé de la segada d'en Masip un poch de mala gana y feren-la eyxir sta nit de vila. És lo determenat que los jurats exeminen bé si està bona o no y essent-ne segús la deyxen entrar.»

A més, però, es donava un gran flux de jornalers cap a les zones cerealícoles; aquesta devia ser una font d'ingressos molt important no només a Ulldemolins sinó també a

Reus, malgrat la llunyania–, ja que ni tan sols sota l'amenaça del contagi aconseguien suspendre-la. Els jurats havien d'admetre que hi seguien anant, i únicament els quedava el recurs de preveure que passessin una quarantena en tornar:

> «Com entrem en meses e molts volen anar a guanyar per seguar, lo que és molt perilós, ya com se provehirà.
> Quant als qui volen anar a sseguar fora la vila e terme de Reus que ans que no entren en la vila estiguen quaranta dies asset arribats seran bé examinats e si hauran segat en part on se muyren de peste que ans de entrar stiguen L dies e encara encarreguen en pena de L sous e de asò sie feta crida.»[88]

> «Quant dels que són anats a seguar no tement lo manament ab veu de crida fet, que nengú no guosàs anar a seguar en Penadès ni en Urgell e com sien fora la vila, si entraran o no.
> Que los guarbers que no han seguat en loch sospitós que, fahent lo jurament quostumat, que entren. E los altres que han seguat en loch sospitós, que no entrent fins a tant que per lo Consell o morbers serà conegut.»[89]

A més, el 1558 els jurats de Reus van adoptar un sistema per tal d'assegurar que els segadors reusencs no entrarien en contacte amb possibles malalts:

> «Lo mateyx dia se determinaren que als que volrran anar a segar a Urgell que a quiscuna codrilla ne ellegescen los jurats V y que a tots los altres prengen de jurament que staran a la determinasió de aquell y aquell que auran elegit tingue jurament que lo millor porà guardarà de jent sospitosa en pena de purgar a acodiment del consell.»[90]

Com veiem, jurar que s'havien respectat les normes era una altra via possible de superar la prohibició d'entrar; la trobem documentada amb freqüència tant a Reus com a Ulldemolins, en aquest segle.

El cas de la sega ens mostra, a més, les relacions contínues entre la vila i el seu entorn immediat, relacions que quedaven afectades per la incidència de la pesta; malgrat tot, els historiadors hem d'agrair –si se'ns permet aquesta paradoxal expressió– que gràcies a l'existència de l'epidèmia ens han arribat testimonis escrits d'aquestes activitats que, a causa de la seva quotidianeïtat, d'altra manera possiblement no trobaríem.

Estar en els camps immediats als murs de la vila ja podia constituir, per si sol, causa de contagi si s'entrava en contacte –en «contribució»– amb persones forasteres. Almenys, així ho van entendre en alguns moments:

> «Proposaren los jurats que uns pastós y són lo d'en Domènech y d'en Feyxes y d'en Pasqual tanie contribuyr ab persones sospitoses que és lo que·n volen. És lo determinat que no·ls deyxen entrar y també que dits jurats procuren de saber si capes ni altra roba se serà comprada ni mesa en vila de persones sospitoses y que a qui la aurà comprada lo giten de la vila.»[91]

Per això, el 1558 van disposar de manera genèrica:

---

[88] Arxiu Històric de Reus. Llibre d'Actes del Consell 1493-1520, 13 de maig de 1507.

[89] Arxiu Històric de Reus. Llibre d'Actes del Consell 1493-1520, 13 de juny de 1507.

[90] Arxiu Històric de Reus. Llibre d'Actes del Consell 1556-1568, 22 de maig de 1558.

[91] Arxiu municipal d'Ulldemolins, Llibre d'Actes del Consell 1556-1571, 7 d'abril de 1558.

«Se vede la anada del camp y que sien presos de jurament los caps de cases que ells ni nigú de sa casa vaien al camp y en pena de star coranta dies fora de sa casa y en altra part no pugen anar sens lisènsia dels jurats.»[92]

Una altra font de conflictes eren les fires, moment per excel·lència de concentració de gent. Els beneficis econòmics que reportava tant als venedors com al municipi, que sens dubte en cobrava taxes per diversos conceptes, podien arribar a superar els escrúpols sanitaris:

«Y quan a la fira, que per respecte dels imposicioners y altres bons respectes, no se lleve la fira, ans bé aquell dia tots los portals stigan oberts ab bones guardes, diexant-ho a la bona discreció dels jurats».[93]

Ara bé, la qüestió era tota una altra quan la fira es celebrava fora la vila. El 1520, tot i que havia estat autoritzada la celebració de la fira de Prades –sens dubte, la més important del comtat i amb gran influència al Camp–, els jurats de Reus es van negar a permetre que els reusencs hi assistissin:

«Com la fira de Prades se sia cridada e agen desliberat tenir aquella si aparrà al consell libertar los hòmens de Reus de anar a la dita fira als qui anar hi volran, o si aparrà al dit consell s·i faca alguna provisió.

Que no sia prohibit de anar-hi qui anar-hi volrà, enperò que a la tornada no sien aculits ells ni les mercaderies que aportaran o portar faran de deu dies e que axí sia notificat al poble ab veu de crida».[94]

Malgrat tot, l'endemà en tornaven a parlar perquè altres viles sí que havien permès anar-hi. Això devia significar una gran pressió sobre el Consell.

«En lo qual cosel és stat proposat per los honorables jurast que com en lo conesl proppessat sia stat desliberat que los qui niran a la fira de Prades que venint no sien acullits en la present vila de Reus que no agen purgat deu dies. E com après se sia sabut que en Terraguona ni en les altres parts del Camp no·s són tant strets sinó que liberten a tots los que anar-hi volran, emperò ben estrycts e aczaminats. E per co vega lo consel si li apar`à se dègu fer seguons fan los altres.

Quant a la anada de Prades, que sia fet seguons en lo consel proppessat és stat desliberat.»[95]

Malgrat tot, hi van acabar anant, com veurem.

Per tal de saltar-se la prohibició d'anar a poblacions infectades, alguns al·legaven que no hi havien arribat a entrar: hi havien anat per un encàrrec i s'havien fet treure les coses fora. Malgrat tot, aquest argument no acostumava a ser acceptat pel Consell –almenys, en els casos que han passat a la documentació–, ja fos perquè resultava poc creïble, o perquè en l'entrega de la mercaderia hi havia pogut haver un contacte, o perquè temien que la mercaderia mateixa portés el contagi:

«Lo mateyx dia proposaren dits jurats que en Molins y en Lloret eren anats a Reus y dien no eren entrats en vila bé es ver dien que se an fet traure uns cuyros y unes calses de Reus y se'n té males noves és lo determenat que ells y les coses an portades de Reus an portades yscen de vila y stigen fin a la contentasió del consell.»[96]

---

[92] Arxiu municipal d'Ulldemolins, Llibre d'Actes del Consell 1556-1571, 1 de maig de 1558.

[93] PIE, *op. cit.*, p. 327.

[94] Arxiu Històric de Reus. Llibre d'Actes del Consell 1493-1520, 19 d'agost de 1520.

[95] Arxiu Històric de Reus. Llibre d'Actes del Consell 1493-1520, 20 d'agost de 1520.

[96] Arxiu municipal d'Ulldemolins, Llibre d'Actes del Consell 1556-1571, 26 de juny de 1558.

Ni tan sols el càrrec públic servia per saltar-se els controls:

> «Proposaren los jurats que lo jurat n'Anglès diu que agera molt pler la vila lo deyxàs entrar a la venguda farà de Tarragona per quant diu y voldrie anar. Fonch determinat en dit consell o la major part no li sie donat loch a dit Anglès ni a qualsevol vindrà de Tarragona.
>
> Lo mateyx dia se deliberaren que se fasse una crida en pena de X sous niguna persona no puge entrar per parets ni portells la qual cosa aien de acusar al balle tots los de consell ab virtut del jurament que tenen.»[97]

> «Proposaren los senyós de jurats que lo jurat n'Anglès ere vengut de Tarragona y entrat sens voler-se detenir al portal bé es ver los jurats l'an fet buydar. És lo determinat no se'n fasse més ayxí y que se proveesque que no entre en lavila y si aurà portat roba ni aurà menat mula tot isque de vila quant serà entrat en Tarragona.»[98]

Hi havia altres activitats econòmiques que provocaven contactes amb possibles contagiats. Encara que aquest contacte fos mínim, la profilaxi aconsellava evitar-lo, fins i tot si obligava els carreters a allunyar-se momentàniament mentre descarregaven el vi que havien transportat:

> «Com sia cosa certa a tots com una fusta sia arribada de Mallorqua e com en dita fusta ajan arribat certs merquaders e aquells agen comprat cert vi e aquells vullan caregar e sia cosa certa que a Malorqua se mòrien de pestilència e com sia feta enquesta que los malorquins ab certa pena no·y entren an fet aplegar lo dit Consell per a donada lisènsia de caregar o no.
>
> Fonc delliberat sobre la càrega del vi que los dits merquaders carregan son vi selvades certes cauteles ab las que·s tirarà lo dit vi sens los careter e aquella cautela sia dita als senyors de jurats als dits careters»[99]

També es produïen contactes just fora les portes de la vila. Possiblement hi havia gent que sortia a visitar aquells que hom no deixava entrar, ja fos per solidaritat familiar o per pietat –i sempre amb un cert component de revolta contra les ordres municipals. En qualsevol cas, aquesta resolució ens mostra què es considerava distància de seguretat:

> «Se determenaren que lo portaler tinge ull si nigú se acostarà a persona enabida de entrar de trenta pases los aje de acusar als ellegits y ells determinen com de altres coses.»[100]

No eren només les activitats econòmiques que quedaven alterades per l'arribada del contagi i la necessitat de tancar les viles. De vegades, les disposicions contra possibles contactes fora la vila impedien la celebració d'alguna de les manifestacions religioses que demanaven precisament la curació:

> «Preposaren los senyors de jurats com fra Antoni los ha pregat li deyxasen fer dir misa a la capela de santa Magdalena lo dia de la sua festa. Foren pasades veus. És lo determinat si vol fer dir misa así en la iglésia la fase dir, y no gens a la ermita, per so que no si fase aplech de gent.»[101]

El 1558, l'epidèmia amenaçava Ulldemolins pocs dies abans de la festa major de Sant Jaume. El 16 de juliol es veieren obligats a prohibir l'entrada de visitants, la qual cosa

---

[97] Arxiu municipal d'Ulldemolins, Llibre d'Actes del Consell 1556-1571, 24 de març de 1558.

[98] Arxiu municipal d'Ulldemolins, Llibre d'Actes del Consell 1556-1571, 26 de març de 1558.

[99] Arxiu Històric de Reus. Llibre d'Actes del Consell 1493-1520, 15 de juny de 1494.

[100] Arxiu municipal d'Ulldemolins, Llibre d'Actes del Consell 1556-1571, 27 de juny de 1558.

[101] Arxiu municipal d'Ulldemolins, Llibre d'Actes del Consell 1591-1603, 18 de juliol de 1599.

devia semblar catastròfica als ulldemolinencs perquè un dels objectius de tota festa major era –i és encara– mostrar el bo i millor de la població als forasters. No hi hauria festa major sense cap convidat davant del qual lluir-la. A més, és probable que els hostalers –n'hi havia força al poble, perquè hi passava el camí Reus-Lleida– pressionessin per tal de no perdre clients en uns dies de tanta afluència. Sis dies després, el Consell revocava la resolució i permetia l'entrada de forasters durant la festa.[102]

Pel que fa a les actituds de revolta contra les mesures profilàctiques adoptades pels Consells de les viles, una primera opcio és atribuir-les a la postura habitual de la gent d'oposar-se a totes les mesures que els causen perjudicis immediats –en aquest cas, la immobilitat–, inconscients que, molts cops, amb aquesta actitud rebel i irresponsable contribueixen a expandir la malaltia; els exemples d'aquest fenomen en la història s'allargarien fins a l'infinit i arriben als nostres dies, en què, per exemple, se sospita que la fatal reintroducció de la pesta porcina a la Península Ibèrica l'any 2001 ha estat causada per importacions il·legals procedents de llocs infectats.

Ara bé, la documentació ens revela fins a quin punt era difícil obtenir un consens sobre el límit entre el perill i la prevenció excessiva. A tot arreu, tot i no discutir les ordres municipals,[103] detectem una resistència passiva. La podem interpretar en el sentit d'una disconformitat amb el criteri municipal; possiblement consideraven que la mesura no era prou efectiva o no era necessària –potser emparats en un fatalisme que els fes desconfiar de salvació possible a banda de la intervenció divina.

L'altra causa podia ser una resistència inconscient i força generalitzada a alterar els costums, sobretot tenint en compte que significava una limitació de moviments i de les possibilitats d'actuació. Així doncs, aquesta actitud pot ser qualificada de comprensiblement humana, tot i que a la pràctica es traduïa en negligències envers les mesures de seguretat i, molt probablement, en molts casos devien provocar el fracàs d'aquestes mesures i l'extensió de l'epidèmia.[104]

En el rebrot d'Ulldemolins de 1558 podem observar perfectament aquestes dues actituds. D'una banda, esquiven la vigilància dels portals sortint pels portells. De l'altra, discuteixen obertament les decisions municipals pel que fa a la festa major.

D'altra banda, la resistència oberta dels reusencs que el 1520 van anar a fira de Prades tot i haver estat prohibit formalment es fonamentaria en el fet que els jurats devien haver quedat deslegitimats en prendre una decisió oposada a la resta de viles del Camp. Es

---

[102] Arxiu municipal d'Ulldemolins, Llibre d'Actes del Consell 1556-1571, 16 de juliol de 1558 i 22 de juliol de 1558.

[103] Hem de preguntar-nos també si haguessin pogut discutir aquestes ordres en el clima d'excepció creat i si, en cas que ho haguessin fet, ens n'haurien arribat testimonis.

[104] BETRAN, *op. cit.*, p. 300-301.

produí un altre cas de resistència, en aquest cas d'aquells que es veien sotmesos a quarantena i que no havien fet cas de l'avís:

> «Que com en los consels propessats sia stat desliberat que los qui anirien a la fira de Prades que venint no fossen acullits de deu dies, e com n·i sien anats molts e sien tornats e per no voler-los acullir se sien desexits de moltes males rehons e fets alguns desordes, si aparrà al consell se'n dègua fer alguna cosa, o com se'n regiran
>
> Que los qui són stats obedients e no·s sien desexits de males rehons contre los regidors de lavila que demà a vespre sien acullits e los qui han fet lo contrari que no sien acullits fins dissabte primer vinent».[105]

És probable que una situació semblant es produís el 1507 en relació amb la fira de Verdú, ja que sembla que reusencs hi van acudir tot i les prohibicions:

> «Fonch determenat que·ls qui són anats a fira a Verdú poch tement nostre senyor Déu e la senyoria, no obstant la crida feta ab certa penna són anats, que per pena stigen XV dies que no entren en la villa».[106]

A banda dels atacs als calls jueus de 1391 –que Gort pressuposa també per a Reus–, ni a Reus ni a Ulldemolins no hem detectat –almenys, la bibliografia i documentació emprades no ho esmenten– cap episodi de violència durant les epidèmies, d'aquells que tant van sovintejar en molts medis urbans i que eren provocats per la por, l'angoixa i la necessitat de cercar culpalbles. A Tarragona sí que n'hi va haver un, el 1351, arran del qual va ser assasssinat el precentor de la catedral, Guerau Bruch.[107]

EL FORASTER, «PERSONA SOSPITOSA»

Aquells que eren exclosos d'entrar a les viles quedaven marcats per l'estigma de la marginació. Si això era dolorós per als que es veien refusats pels seus propis convilatans –tot seguit ho veurem–, en el cas dels forasters contribuïa a reforçar temporalment la sempre present xenofòbia: la culpa de tot la té sempre l'altre, el del poble del costat o, més encara, l'estranger.[108]

A Igualada, el primer mort en la passa de 1589 va ser un pelegrí francès; l'animadversió contra els «gavatxos» s'hi va unir per culpar-lo de l'origen de l'epidèmia.[109]

A partir d'aquestes premisses teòriques, podem imaginar el calvari de les famílies i individus que anaven d'un lloc a l'altre, probablement desarrelats per la mateixa epidèmia que havia trastocat els sistemes econòmics o per altres mals del període, com per exemple la guerra. En un lloc els admetien i en altres no; de vegades els feien purgar –és a dir, sotmetre's a observació en lloc aïllat durant uns dies o setmanes– i

---

[105] Arxiu Històric de Reus. Llibre d'Actes del Consell 1493-1520. 27 d'agost de 1520.

[106] Arxiu Històric de Reus. Llibre d'Actes del Consell 1493-1520, 28 d'abril de 1507.

[107] VIRGILI I COLET, Antoni. El paper de la pesta negra de 1348 sobre la demografia de Tarragona: problemes de mètode i intent de construcció. A *1er Col·loqui d'Història del Camp de Tarragona, Conca de Barberà i Priorat*, Tarragona: Diputació de Tarragona, 1979, p. 38.

[108] Tancaven per mesures higièniques però també per rebuig i prevenció. HERLIHY, *op. cit.*, p. 66-67.

[109] VIZCARRA, *op. cit.*, p. 59.

després havien d'argumentar aquesta purga com a garantia quan arribaven en altres llocs, amb la qual cosa es renovava contínuament la percepció del seu estigma de sospitosos, encara que estigués confirmat que no patien el contagi.

El 1592, el governador Terré va escriure a la Universitat de la Selva per tal que admetessin a la vila a un tal Jaques i la seva família amb la seva roba,

> «puix que havent purgat ja al mas d'en Guerau, y havant-los rebut al Morell, determinaren rebre'ls a la vila».[110]

No és difícil imaginar l'escena d'aquesta família pelegrinant d'un poble a un altre,[111] demanant contínuament asil dins dels murs, sofrint cada vegada el recel dels portalers, la sospita contínua causada pel terror, havent d'humiliar-se a justificar que estaven nets de contagi...[112]

A Reus també en tenim exemples:

> «Com en Borràs e ses filles estiguen bé, si encare seran acullits en lavila.
> Si en Serra que se·n era anat star a Tarraguona e com arar vulle tornar así, si serà acullit. [...] Quant a l'entrar d'en Serra e d'en Borràs, desllibera lo consell que purguen trenta dies»[113]

Els de fora també eren conscients de les discriminacions per raó geogràfica que feien els portalers segons on se sabia que hi havia pesta, i quan es veien lliures del perill avisaven per tal que ja no els fos vedat entrar als llocs. A banda de motius pràctics que els portaven a desitjar la lliure circulació, sens dubte es volien alliberar de l'estigma i de la mala fama:

> «Com per los hòmens de Cambrils son stats preguats los vullam donar la pràtigua, com agen més de quoranta dies que res de peste en Cambrils no ha agut».[114]

Detectem també casos en què una població es considerava humiliada en assabentar-se que corrien rumors segons els quals estava infectada. Segons Lladonosa, el 30 de juliol de 1592 els jurats d'Ulldemolins escrivien als paers de Lleida

> «per quan s'ha fet córrer per aquesta ciutat que ací ens morim de pestilència.»[115]

Els jurats d'Ulldemoilins es mostraven indignats davant d'aquesta calúmnia i els feien saber:

> «que la nostra salut, gràcies a Déu en sien dades, és molt bona.»[116]

En altres llocs de Catalunya es van donar casos de poblacions que van prendre represàlies perquè als seus habitants els havia estat prohibida l'entrada a altres

---

[110] PIE, *op. cit.*, p. 328.

[111] Quin devia ser el motiu? Pel nom, devien ser immigrats francesos o gascons, tan abundants a l'època, potser a la recerca d'algun lloc on poguessin establir-se.

[112] PIE, *op. cit.*, p. 328.

[113] Arxiu Històric de Reus. Llibre d'Actes del Consell 1493-1520, 1 d'octubre de 1508.

[114] Arxiu Històric de Reus. Llibre d'Actes del Consell 1493-1520, 4 de novembre de 1520.

[115] LLADONOSA, *op. cit.*, p. 44.

[116] *Ibídem.*

poblacions. El 1519, es va prohibir taxativament que entressin a Barcelona els habitants de Lleida, Vic i Cervera, en represàlia perquè, mesos abans, aquestes poblacions no havien admès els ciutadants barcelonins que hi havien arribat fugint de la pesta. El 1521 la situació es va agreujar encara més: la raó per la qual els habitants de Vic i Cervera no podien entrar a Barcelona és que alguns barcelonins havien estat maltractats en aquestes poblacions quan s'hi havien allotjat fugint de la pesta.[117] Serveixi aquest exemple com a prova de fins a quin punt l'exclusió d'entrar era percebuda com a estigma de marginació.

L'EXPULSAT

No només s'impedia entrar a la vila als forasters sospitosos de contagi i als vilatans que tornaven de llocs contagiats. Tambe expulsaven del nucli urbà tots aquells habitants que manifestaven símptomes d'haver contret la malaltia, ço que devia ser encara molt més dramàtic, perquè l'expulsió es devia realitzar enmig dels laments de la família i els coneguts, i del rebuig general d'una altra part de la població, ja que el perill del contagi sovint eliminava insensiblement el rastre de qualsevol relació d'afecte.

La duresa d'aquestes situacions ens la demostren els miraments que, el 30 de maig de 1507 van tenir a l'hora d'expulsar una noia:

> «Que la filla del Pau Oriol que és malalta e sospitosa de peste, que isque de la vila, però que per alguna bona persona lo dit Oriol vulle sens scàndol traure-la de la vila en altra manera se fase lo degut».[118]

Precisament la constatació de l'excepcionalitat d'aquestes atencions ens orienta sobre la crueltat de la situació.

En altres casos, s'obligava els malalts a romandre tancats a casa seva, sense possibilitat de comunicar-se amb l'exterior. El cas de la filla de Pau Oriol havia començat uns dies enrera, i havia portat a adoptar els dos tipus de mesures, probablement perquè no van aconseguir arrossegar el fill de la difunta fins al lloc d'aïllament:

> «Que com vuy sia morta la viuda d'en Francesc Oriol, fila d'en Vidal de Tivisa, neboda d'en Vidal texidor. E és alguna presumció per ésser morta tan cuytada no sia de peste e, encara per aver dos fedrines Pau Oriol malaltes germanes del sposat ab eles a vistes lo selurgià e altres de la villa e fins ara no determinen sia de peste ans los par pus tost dir que no és, ermperò de cert fins ara no se poden determinar.
>
> Que n'Oriol sie pregat que el y les dos fedrines files sues malaltes isquesen de la vila e que anasen a sent Roch ho ahont voldran sols isquen de la vila e si dit Oriol no volrà exir que li sia dit lo tencarem en la casa e que d'elí no porà exir e que per alguna finestra ho forat li sia donat lo mester e si acàs moren que se soteren a sa casa e segons és dit que sia fet e que no dexen exir ningú de la vila fins per altre consel sia determinat.»[119]

---

[117] BETRÁN, *op. cit.*, p. 220.

[118] Arxiu Històric de Reus. Llibre d'Actes del Consell 1493-1520, 30 de maig de 1507.

[119] Arxiu Històric de Reus. Llibre d'Actes del Consell 1520-1531, 15 de maig de 1531.

L'apartament dels sospitosos

En alguns casos, davant la sospita que algun nouvingut fos portador de la pesta, no se l'expulsava directament, sinó que se'ls preparava un allotjament fora muralla. Amb això es pretenia tenir-los aïllats de la població per tal d'evitar que contagiessin tota la vila, impedir que vaguessin pel terme i, també, tenir-los en observació per tal de saber si desenvolupaven o no la malaltia. El mateix feien amb els vilatans que expulsaven.

A causa de la repetició periòdica de les epidèmies de pesta, en totes les viles van quedar establerts llocs per a aquests aïllaments, que apareixen a la documentació amb el nom d'«apartaments»; l'existència d'aquests llocs, a més, donava als vilatans la seguretat que la malaltia quedava confinada. Segons Betrán, allà els habitants no només hi tancaven els malalts i sospitosos; també hi empresonaven el contagi i, en definitiva, les seves pors sobre la pesta.[120]

En uns casos es tractava d'edificis fora la muralla –sovint, ermites, a causa de la seva ubicació aïllada–, i en altres de zones i partides de terra més o menys concretes i delimitades. De fet, fins a la segona meitat del segle xv no van existir llocs concrets d'apartament; s'usaven cases, torres de la muralla... A partir d'aquest moment, es van utilitzar sovint convents extramurs –espaiosos i amb diverses plantes.[121]

Pel que fa a espais lliures, a Reus, per exemple, el 13 de juny de 1507, se'ns parla de

> «en Pasqual de Valls, qui ha dies que està al ferreginal del Ferrer, si entrarà o no».[122]

Ulldemolins, en canvi, compta amb un terme prou ampli i complex i amb moltes zones aptes per a confinar-hi malalts; de fet, el seu territori ha estat des de l'Alta Edat Mitjana refugi d'ermitans, que necessiten un territori de característiques similars. És per això que en alguns moments es van plantejar utilitzar l'ermita de Santa Magdalena com a apartament, tot i que el 4 d'agost de 1589 van renunciar-hi perquè temien que el comte de Prades, a qui pertanyia l'ermita, no ho permetria.[123]

Pel que fa a espais a l'aire lliure, Ulldemolins en tenia molts, tant a la vessant obaga de la serra de Montsant com a les estribacions de serra la Llena. Ara bé, com que no es tractava d'edificis tancats necessitaven assegurar-se que no s'acostarien al poble. Per això en alguns casos delimitaven als malalts el límit a partir del qual no es podien acostar:

> «Proposaren los jurats que al mas d'en Muliner ere en Lloret de Valls ab sa família y altres, y an dit si lavila los volie deyxar una abitasió en lo terme, que·n serien molt servits. És lo determenat los posen en lo barranch d'en Laurador, ab que no passen la serra ni lo camí de la Granadella ni les roces e rosses y que los jurats li donen a son cost

---

[120] BETRÁN, *op. cit.*, p. 282.

[121] BETRÁN, *op. cit.*, p. 280-282.

[122] VILASECA I ANGUERA, Salvador. *Hospitals medievals de Reus.* Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 1959, p. 94.

[123] Arxiu municipal d'Ulldemolins, Llibre d'Actes del Consell 1583-1591, 4 d'agost de 1589.

y despesa un ome que·ls porte vitualles y si acàs no tinran los límits [eliminat: deyxen les vitu] los giten del terme.»[124]

D'altres vegades, organitzaven una guàrdia que els vigilés. Com resumeix Estella, el 1592

«los de Ulldemolins hacían guardia a las puertas porque no entrasen los de la part del Camp y los hacían hacer cuarantena al Coll de la Solana y muchos de Tarragona estavan alojados a la aubaga, por lo que se les puso guardia el día 23 agosto y se eligió un consejo especial llamado de la guarda.»[125]

No sabem si aquesta guàrdia tenia també atribucions assistencials –portar menjar i aigua als malalts–, o bé si pretenia únicament mantenir-los aïllats. Si fos cert aquest segon supòsit, probablement ens trobaríem davant d'un altre episodi de violència i oposició a les mesures profilàctiques municipals.

Pel que fa a edificis, Reus comptava, almenys des de finals del segle XIII, amb un hospital a la zona de la vila menys poblada, vora la muralla.[126] No estaven clarament diferenciats els hospitals d'atenció als empestats dels habituals d'acollida de pobres. Així, per exemple, l'hospital de l'hort de na Tarragona va ser creat expressament per als afectats de l'epidèmia. En canvi, Vilaseca n'identifica un extramurs, vora la torre de Mascardell –al camí de Misericòrdia–, que habitualment servia per a acollir pobres però el 1507 decidien que

«l'espital dels pobres defora la vila que sie conservat però que ab discreció se traguen ab los malalts, remetent asò als morbers».[127]

Què feien amb els pobres durant les epidèmies, doncs?

«Que los pobres de vui avant sien remesos al portal de Muntarols e que los portalers de dit portal los donen recapte»[128]

Altres vegades, als pobres els enviaven a la cabana del Pallarès, a la volta de Rojals. Evidentment, aquest no la cedia sempre de bon grat, a causa dels desperfectes que l'hi causaven. El 3 de juny de 1515,

«com per causa de la separació dels pobres que no acolint-los a l'aspital avien presa la cabana d'en Pellarès a Rojals, he dit Pallarès no u volia, ermperò diu que si acàs rebia dan per causa de la recepció de dits pobres que volria eser-ne segur de dit dan he per avans no li fos més presa si no fos mester, lo que Déu no vulla.»[129]

Malgrat tot, el 1524 la hi van tornar a demanar:

«que són estrets ab en Johan Palarès de la seva cabanya per la instància dels pobres se fase per strènyer los portallsper lo morbo y que dit Palarès no y vol en rs soplir y que vege l'onrat consell si·ll ne forsaran. Quan a la instància dels pobres que sia pregat en Johan Palarès de soplir la dita instància y que li sia satisfet lo servey del any passat y que aguda dita instància sien meses les guardes als portalls».[130]

---

[124] Arxiu municipal d'Ulldemolins, Llibre d'Actes del Consell 1556-1571, 6 de maig de 1558.

[125] ESTELLA, *Apuntes útiles...*, *op. cit.*

[126] VILASECA, *hospitals...*, *op. cit.*, p. 20.

[127] *Ibídem*, p. 93. Remetem a aquesta obra per al funcionament dels hospitals.

[128] Arxiu Històric de Reus. Llibre d'Actes del Consell 1493-1520, 7 d'abril de 1521.

[129] VILASECA, *Hospitals...*, *op. cit.*, p. 93-94.

[130] *Ibídem*, p. 94.

A més, però, tenim documentades un seguit de cases preparades específicament per als empestats. La primera va ser la que el Consell va habilitar el 1348, molt allunyada del nucli urbà. Per poder-ho fer, van comprar l'hort de na Tarragona i el camp de na Palera amb destí a hospital i cementiri d'empestats i convertit algunes cases de la vila en llocs d'aïllament,[131] tal com se'ns explica en una sentència arbitral dictada el 1359 entre el cambrer i la Universitat.[132]

Hi va haver també un hospital d'empestats instal·lat vora el convent de franciscans, els quals se'n feien càrrec:

> «Més fonch proposat que lo guordià del monastir ha demanat als senyors de jurats que en cas que en la vila de Reus se mòrien, so que Déu no vulla, e ells desliberaven a curar per servir la vila si la vila se obligarà en donar-los la provesió.
> Ítem quant a la demanda del guordià del monestir, deslibera lo consel que en tal cas que en Reus se morisen e faent ells lo servey, que per la vila los sia donada la provisió que mester auran.»[133]

Ara bé, el 1523 el van desmuntar perquè era ja insuficient.

Els reusencs utilitzaven també com a lloc d'apartament l'ermita de Santa Anna de Castellvell; més endavant veurem que els metges de la vila també s'hi retiraven.

Malgrat tot, el lloc més important d'aïllament amb el qual va comptar Reus va ser l'ermita de Sant Roc, denominada de la Mare de Déu del Roser des de 1539. Va ser edificada el 1523 a causa que els llocs d'apartament habilitats eren insuficients:

> «Primo, que no obstant que en lo consell més prob passat se determenà que tots los ferits de peste fossen trets de la villa y de com vuy sia mort Barthomeu Farrer y hun fill d'en Tagell y haver comunicada molta gent en lurs cases y d'altra part nos troberien tants apartaments, que vege lo honrat consell que·s té de fer. Determena lo consell stiguen en sa casa lo més acomedidament se porrà.
> Per lo semblant fonch proposat que, atès que la villa no té nigun apartament per traure les persones ferides de peste, y altres malalties com és labrosia y foch de Sant Antoni, y de com se aga moltes veguades perlat de fer na capella de Sant Roch, què determena lo consell que·s té de fer. Determena lo consell se faca y dóna lo poder als senyors de jurats ab alguns pròmens y se mire lo loch.»[134]

Ben aviat deixà de parlar-se de l'ermita de Sant Antoni i, en canvi, es donà la titularitat a Sant Roc –el gran advocat contra la pesta, com veurem–; sembla que es tracta de la mateixa ubicació i que, simplement, durant la gestació del projecte es va canviar l'advocació. La vila va comprar el camp de Ferrers, hi fundà la capella i, davant, reservà un petit fossar. Més tard, el 1539, la capella fou dedicada a l'advocació de la Mare de

---

[131] VILASECA, *Epidèmies...*, *op. cit.*, p. 25.

[132] AHR. Fons Municipal de Reus. Secció Furs i Senyoriu. Carpeta D. Calaix 16.

[133] Arxiu Històric de Reus. Llibre d'Actes del Consell 1493-1520, 8 d'abril de 1508.

[134] Arxiu Històric de Reus. Llibre d'Actes del Consell 1520-1531, 14 de març de 1523.

Déu del Roser, que ha perviscut fins avui.[135] Una notícia transcrita, un cop més, per Celdoni Vilà testimonia el funcionament del complex:

> «Any 1531, als 23 janer tornà lo contagi en Reus, consta al consell celebrat que Sant Roch era hospital de empestats, y allí mateix se construhí cementiri».[136]

L'ermita de San Roc va quedar definitivament establerta com a lloc d'aïllament:

> «Qui madona Ugeta, qui purgue de fora perquè és vinguda de Tarragona, diu si aparria al Honorable Consel que la dexasen anar a estar a Sant Roch.»[137]

Ulldemolins comptava també amb un petit lloc per a hospital, en el qual habitualment s'acollien els pobres i durant les epidèmies també els havien de traslladar a un altre lloc:

> «Proposaren los juratsque lo balle los avie request tingessen consell sobre les noves se corrien de Cardona y Manresa de peste, e que per via de guardar determinassen alguna cosa. És lo determinat se adobe lo spitalet del cap de la vila y no sien acollits los pobres dessí avant als quals acapte la spitalera.»[138]

Lògicament, calia preveure que la gent de la vila no s'acostés als llocs i edificis d'apartament. A la Selva ho trobem reglamentat el 1557. Segons Pie, havien establert l'hospital de pobres al forn del pubill Bernat Cogul, a la Pedrera –al camí del Calvari, lloc habitual per a aïllar els malalts del morbo–, i van determinar

> «que d'esta hora en avant no sia ninguna person al dit hospital ni als dits pobres més avant dels límits avall scrits, y·l que contrafarà que·l lansen de la vila y no·l deixen entrar de 20 dies».

Els límits eren el següents:

> «que no s'acosten del forn de la calç de la vila en avant, y del forn d'en Joan Masdeu en avant y així tot alrededor».[139]

D'aquesta notícia en deduïm que la gent anava a veure els malalts, malgrat la por i l'horror que causava el contagi. Què podia moure aquesta gent a acostar-se a aquests llocs?

El 1603, als funerals hi assistien dones pobres amb els seus fills petits...

> «y (lo que es peor) se ponen de pie (a propósito) sobre tumbas abiertas donde hay varias personas sepultadas, para que todo el mundo (¡en verdad!) vea que no temen la peste.»[140]

La justificació d'aquesta actitud probablement l'hem de buscar en un desconeixement del perill real de la pesta o, millor encara, en la incomprensió envers les mesures preventives de les autoritats municipals o senyorials, que devien considerar excessives i injustificades. Ja hem fet esment més amunt d'aquest tipus de desafiament a l'autoritat, que mostra la llavor de revolta que sovint acompanyava les pestes.

---

[135] VILASECA I ANGUERA, Salvador. Sobre els antics cementiris. A *Reus comarcal: revista d'informació mensual*, núm. 7 (octubre-novembre 1986), Reus, p. 9.

[136] VILÀ, *Memòria de contagis...*, *op. cit.*

[137] Arxiu Històric de Reus. Llibre d'Actes del Consell 1556-1568, 15 d'abril de 1558.

[138] Arxiu municipal d'Ulldemolins, Llibre d'Actes del Consell 1556-1571, 25 d'octubre de 1562.

[139] PIE, *op. cit.*, p. 325-326.

[140] WATTS, Sheldon. *Epidemias y poder: historia, enfermedad, imperialismo*, Barcelona: Editorial Andrés Bello, 2000, p. 43.

Una causa que considerem més lògica i habitual, més quotidiana, devia ser el desig de no abandonar els parents en els moments durs de la malaltia. Sovint s'han fet descripcions de les esgarrifoses conseqüències de la pesta, que podia arribar a provocar l'estranyament familiar. El terror que provoca l'empestat feia que l'abandonessin a la seva sort germans, pares, fills i parents.[141] Sens dubte, però, no podem pensar que es tractés de comportaments generalitzables arreu, sempre i per a tothom; per a la seva aparició hi devien intervenir factors com el tipus de malaltia i de símptomes que donava –sens dubte, la bubònica és la més espectacular de les tipologies de pesta–, el grau d'exaltació i història social existents, la percepció de la velocitat del contagi...

Hem de pensar, però, que davant la malaltia molts parents pròxims es devien resistir a abandonar el malalt, probablement li feien costat i intentaven alleujar els seus dolors. Aquestes persones devien rebre amb horror la notícia que el seu malalt havia de ser dipositat en un lloc d'apartament que en molts casos esdevenia, tant en la percepció de la gent com en la realitat, una condemna de mort inevitable, una sepultura en vida en la qual els malalts menys greus sovint acabaven empitjorant per la manca d'atenció mèdica adequada i perquè les possibilitats de curació que tenien es veien neutralitzades per l'existència del mal al seu voltant. Allà, els malalts es veien privats de la companyia dels familiars. A més, existia l'horror de morir sols, una mort molt més terrible en una època en què s'emmalaltia i es moria en comunitat.[142] És lògic, doncs, que alguns familiars volguessin anar a l'apartament per continuar donant al malalt atenció i companyia.

Arribats en aquest punt, ens hem de preguntar quin tipus d'atenció es donava als reclosos als llocs d'aïllament. Ja hem vist que el 1558 els jurats d'Ulldemolis preveien enviar vitualles a la família que aïllaven a serra la Llena. A banda, hi havia persones que assistien els malats. Per exemple, a Ulldemolins alguns dels ermitans es prestaren voluntaris per a realitzar aquestes tasques, que sens dubte estaven més properes a la caritat que a la medicina.[143] També fra Llorenç Julià, ermità valencià que s'havia allotjat a Montsant i feia vida d'ascesi i perfeccionament evangèlic, deixà l'ermita de Santa Bàrbara a un veí d'Ulldemolins i voltava pels pobles oferint-se a tenir cura de malalts empestats.[144]

---

[141] RUFFIÉ, J. SOURNIA, J. C. *Les épidémies dans l'histoire de l'homme*, Paris: Flammarion, 1984, p. 104-105.

[142] ARIÈS, Philippe. *El hombre ante la muerte.* Madrid: Taurus, 1983, p. 20-24.

[143] LLADONOSA, *op. cit.*, p. 52.

[144] LLADONOSA, *op. cit.*, p. 58-59.

Religiositat

«De la pesta, Déu mos en guart!»[145]

Com succeïa amb tantes altres desgràcies individuals i col·lectives, tot allò relacionat amb la pesta estava directament vinculat amb l'àmbit sagrat, ja que es considerava que, com la fam i la guerra, era un flagell que Déu enviava sobre els homes per tal de castigar-los o posar-los a prova.

> «Mitjançant la pesta, Déu intervenia sobre la vida de l'home, per tal de castigar els seus pecats. Val a dir que la història de la pesta està lligada a la història de la humanitat des de temps bíblics. En efecte, ja la Bíblia atribueix la pesta a intervenció divina. A causa de la seva ràpida propagació i dels seus efectes, la pesta apareix en alguns textos testamentaris com el medi més apropiat perquè Déu extermini tot un poble.»[146]

Aquesta idea s'expressa d'aquesta manera a les actes municipals d'Ulldemolins:

> «Per quant nostre Senyor és servit donar-nos mala salut.»[147]

I amb més claredat i rotunditat encara la trobem en un fragment de les actes municipals reusenques:

> «Nostre Senyor Déu, per nostres culpes, permetia que en lo Camp se propagàs lo morbo en qualsevol vila.»[148]

Si Déu enviava la pesta, només ell la podia curar. Ara bé, les pregàries humanes no acostumaven a ser suficients –sobretot si venien d'aquells a qui Ell estava castigant– i calia aconseguir que els sants i la Mare de Déu intercedissin. És per això que una de les primeres mesures que es prenien quan arribava l'amenaça era preveure un seguit d'actes de devoció, habituals o bé extraordinaris, a un o diversos sants i advocacions de la Mare de Déu. El 1599, els jurats d'Ulldemolins decidien:

> «se aje de fer dir huna misa als sans hentersedesquen ab Nostre Senyor vulle remediar les villes no tenen sanitat y las peresbere a nosaltres y als demés que la tenen.»[149]

De vegades, la documentació ens mostra gent que acudeix a la instància religiosa no tant perquè la consideri causant del seu mal, sinó perquè no troben cap resposta enmig de la seva desesperació, del panorama macabre que exhibien les viles i els camps durant una epidèmia. Segons Ruffié,

> «Que l'horreur ait été immense devant ces morts indéfiniment renouvelées, imprévisibles, frappant les jeunes et les vieux, et particulièrement cruelles pour les enfants et les jeunes mères, rien de plus explicable. Même si le spectacle de la mort était

---

[145] Arxiu municipal d'Ulldemolins, Llibre d'Actes del Consell 1556-1571, 25 d'octubre de 1562.

[146] VIZCARRA, *op. cit.*, p. 34. Aquest autor aporta un llistat de cites bíbliques en què s'esmenta la pesta: Èxode 9, 15; 9, 3; Salms 91, 3. 91, 6. Ezequiel 14, 19. Habacuc, 3, 5. Nombres 14,11.

[147] Arxiu municipal d'Ulldemolins, Llibre d'actes del Consel 1591-1603, 26 d'agost de 1597.

[148] Arxiu Històric de Reus. Llibre d'Actes del Consell 1493-1520, 7 de març de 1507. Malgrat tot, aquestes expressions es veuen àmpliament superades per algunes representacions pictòriques italianes de començaments del segle XVI en què són les fletxes enviades per Déu les qui causen els bubons. DINZELBACHER, Peter. La divinità mortifera. A *La peste nera: dati di una realtà ed elementi di una interpretazione. Atti del XXX Convegno storico internazionale. Todi, 10-13 ottobre 1993*, Spoleto: Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, 1994, p. 145. El monjo benedictí Gilles li Muisis creia que era Déu mateix el qui feia bufar el vent en tal direcció que els gèrmens de la malaltia poguessin envair la cambra del pecador. *Ibídem*, p. 146.

[149] Arxiu municipal d'Ulldemolins, Llibre d'Actes del Consell 1591-1603. 18 de juliol de 1599.

plus familier aux gens du Moyen Age qu'à ceux du xxe siècle, l'étendue du désastre semait l'effroi. Quoi de plus naturel aussi que d'y voir l'effet de la colère de Dieu et d'implorer sa pitié par des voeux, des processions, des consécrations, des pénitences et des offices».[150]

Pesta i pecat

Si Déu enviava la pesta per tal de castigar els pecats dels homes, calia que corregissin els seus comportaments. És per això que, normalment, en els volums d'actes municipals, al voltant dels mesos en què una epidèmia de pesta amenaçava la vila trobem resolucions en què es condemnaven actituds, conductes i activitats quotidianes de la població considerades com a desviades;[151] d'altra banda, hem de tenir en compte que aquestes mesures no eren fruit d'una iniciativa particular de les autoritats municipals, sinó que l'Església hi va intervenir dotant-les de discurs estructurador i legitimador. Tot plegat contribuïa a donar a la pesta, a l'inexplicable, un sentit.

I, tot i que de vegades és difícil saber quines d'aquestes resolucions eren resposta a una epidèmia i quines es van prendre en el context de les periòdiques revisions del comportament col·lectiu,[152] considero reduccionista qualsevol estudi sobre la pesta que pretengui ser exhaustiu i que no contempli aquesta qüestió.[153] Les exposaré per tal que, si més no, constitueixin una mostra de les que es pogueren prendre davant l'epidèmia.

No cal dir que aquest tipus de resolucions constitueixen per als historiadors una font de valor inestimable per tal de conèixer la vida quotidiana, aspecte tot sovint transparent a la documentació.

El joc, com a activitat d'oci en la qual acostumaven a fer-se apostes –ço que era condemnat per l'Església– i que propiciava la beguda, la disbauxa, la blasfèmia i el disturbi, era contemplat amb força suspicàcies per les autoritats municipals. I, d'altra banda, la població precisament era molt aficionada a jugar en tot lloc i moment – existeixen ordinacions que prohibeixen jugar mentre es fa l'ofici litúrgic a l'església, per exemple:[154]

---

[150] RUFFIÉ, *op. cit.*, p. 104.

[151] En aquest sentit, l'Església estava elaborant catàlegs sistematitzats de pecats (CASAGRANDE, Carla. La moltiplicazione dei peccati. A *La peste nera: dati di una realtà ed elementi di una interpretazione. Atti del XXX Convegno storico internazionale. Todi, 10-13 ottobre 1993*, Spoleto: Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, 1994, p. 264), sens dubte molt d'acord amb la mentalitat baixmedieval d'anotar-ho i comptabilitzar-ho tot. Les resolucions municipals no feien més que triar, d'aquestes llistes de pecats, aquells que consideraven més urgents de ser corregits, ja fos perquè tenien una incidència major entre la població, perquè es consideressin més greus o perquè perjudiquessin més alguns interessos.

[152] No puc assegurar, doncs, que els fragments que més avall s'inclouen estiguin directament vinculats a epidèmies de pesta, tot i que les dates permeten sospitar-ho.

[153] És el cas, per exemple, del recull de Salvador Vilaseca –metge, al cap i a la fi.

[154] BOLÓS, Jordi. *La vida quotidiana a Catalunya en l'època medieval.* Barcelona: edicions 62, 2000, p. 131-132

«Han ordenat los jurats e prohòmens de la vila de Reus ab auctoritat de la senyoria que no sie nul hom ne altra persona strany ne privat de qualsevulle condició sie que guos ni presumesque jugar a nenguna natura de joch dins la vila de Reus ni terme de aquella ara hi vasen diners ara no, ço és lo digmenges e les festes seguents, ço és de Nadal, Circuncisió, Apparicii, les quatre festes de la Verge Maria, les tres festes de Pascha, de la Assensió, de Cinquagesma, de Corpore Christi, de Sent Johan, de Sent Pere, de Santa Maria de agost, de Omnia Santorum, entès de les primeres batallades o toch del seny de vespres fins a tant les vespres e completes sien acabades e la professó serà feta e tornada en la sglésia, quant hi haurà. E qui lo contrari farà encorregue en pena de V sous per quiscú e cade vegada, dels qualls hage lo terç lo senyor, lo terç lo acusador e lo terç a la lumenària de la Verge Maria, e pugue ésser acusador tot hom qui acusar o vulle.»[155]

És per això que trobem tantes resolucions prohibint o limitant el joc. Aquesta, de Reus, lliga clarament joc i pecat i, en conseqüència, fixa un càstig religiós:

«Jaume Pujol, batlle de la vila, i Cosme Mercer, escrivà de la cort, presenta un procés o enquesta contra Joan Reador, de l'Aleixar] que juguant a joch de billes dix en fet senblants paraules e seguons avem hoit aple lo procés per el manifestament de pròpia bocha atorguades so és que ha dit "A despit de Déu e de la Verga Maria he aplec del diable hun joch he guanyat". [El condemnen] estigua demà que és diumenge tot l'ofici de la missa ab camisa e descalç ab una cadena al col he ab hun siri cremant en las mans fins dita misa sia acabada.»[156]

El Llibre d'Ordenaments d'Ulldemolins en conté un ampli ventall dels segles XV i XVI, amb casuística variada i, de vegades, contradictòria. Així, el 19 de juliol de 1455 prohibeixen jugar el dia feiner –sens dubte, el joc devia portar algú a negligir les tasques quotidianes i la feina. En canvi, l'11 d'agost de 1519 ordenaren

«que nengú no gos jugar a nengun joch a diumenge ni festa mentres vespres se diran[157] ni a dia de novia ni de esposales ni nenguna festa. E axò sense licència dels senyors de jurats e qui contra farà que pach de bany III sous.»

Una ordinació de 23 de febrer de 1515 ens informa que durant les festes de Nadal estaven admeses les apostes, però distingeix entre el joc diürn i el nocturn:

«que ca com generalment puxe jugar a qualsevule joch ha dinés vint dies abans de festes de Nadal e vint dies aprés festes, emperò en ser de dia, e que de nit no gosen jugar a nengun joch ni torons de nit per les cases e tota ora que los vedalés o veuran o ho sabran que agen jugat axecutar bany de 1 sou.»

En canvi, una altra utilitza el criteri espacial i fixa uns llocs on no es pot jugar:

«que no sie nenguna presona que gos jugar a nengun joch davant encontrada de altri sie en qualsevol loch ab lo comú de la vila o particular.»[158]

Altres vegades mostren clarament el refús a les formes del joc que incloguessin apostes i subhastes:

«Enquara hordenaren que no sia nengú que gos jugar a nengun joch de daus ni de naips sinó a la carn doze faves al diner, axí com és acostumat, e que no gosen rifar conils ni perdius ni neguna cosa de una vegada avant. [...] E qui'ls aculirà en sa casa ni·ls prestarà dinés sobre peyores ni en qualsevule manera que sien cayts e pagen lo ban que damunt és dit.»[159]

---

[155] GUIX SUGRAÑES, J. M. *El Llibre de la Cadena de Reus.* Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 1963, p. 182. Ordinació de 16 de maig de 1477.

[156] Arxiu Històric de Reus. Llibre d'Actes del Consell 1493-1520, 30 de maig de 1495.

[157] Eliminat: «vespres se diran» i afegit amb lletra de 1550-1650 «se diran los oficis divinals».

[158] Ordinació de 4 de novembre de 1537.

[159] 30 de març de 1535. El ban previst era de V sous de dia i X de nit.

En un altre capítol, hi ha ordinacions que ens informen que no santificaven el diumenge:

> «Qualsevol presona de qualsevule condició que sie que farà faena en diumenge ni en festa de dejuni ni en les festes de la Verge Maria ni casara ni ni [sic] moldrà ni mesurarà ni portarà somades de deguna manera ni pesquarà ni casara en nenguna manera de casa en lo terme.»[160]

Existeixen també resolucions sumptuàries, que prohibeixen certes parts d'indumentària que no es consideren d'acord amb la senzillesa cristiana:

> «Que no sie nenguna dona de ací del loch de Vuldemolins de qualsevol condició que sie que gos portar siviastre ni corega ni veta ni nenguan cinta de deguna ley que argent ni or y age, ni de seda nenguna ley que sie de vàlua de deu sous amunt.»[161]

Un altre tema força recurrent és el de la moral sexual. En la documentació que hem consultat no hem trobat denúncies escandaloses, únicament mesures preventives que tenen la virtut d'informar-nos d'alguns costums festius relacionats, per exemple, amb les cerimònies nupcials:

> «No cornar[162] a matrimoni. [...] que gos cornar a matrimoni negun ni fer fuinn ni fer nenguna desonestat ni ab bacins ni en nenguna cosa que per lo dit matrimoni fesen.»[163]
>
> «Que nengú no gos estar a la fogera al pla. [...] Que no sie nenguna presona que gos estar entorn de la fogera con y age novia, si no són de doze anys aval».[164]

Les disposicions sobre dansa també tenen un rerafons sexual:

> «Que no sie nenguna presona de qualsevol condició que sie, que gos córer en lo bal sinó en la dança larga.»[165]

Un aspecte de gran interès que acostumen a legislar són les blasfèmies. Aquest tipus de resolucions i ordinacions constitueixen tot sovint un catàleg dels renecs habituals, de vegades amb indicació de quins eren considerats més greus.

> «Per lo senblant dels juradós y renegadós de Déu y de la Verge Maria, sants y santes, determana lo norable consel que los que juraran de Nostre Senyor Déu ni de nigun membre seu ni de la Verge Maria que ajen a pagar sis dinés y si renege de Déu o de la Verge Maria que aje a estar encamissa ab hun siri cremant devant l'altar lo diumenge ho festa primer vinent tota la missa y si juren de algun sant ho santa que pagen dos ardits y qu sia tot dat a la luminària del Corpus y que sien executadós los senyors de jurats enesmps ab X ho XII hòmens faran ellegir lossenyors de jurats ensemps ab els y jurant simplement Déu ho algun sant ho santa y no li en bessar terra en tal cas no ajen a pagar la pena y assò vigen stant jurament que no ajen a fer grassia a ningu y mes demana l'onorable consel se fasse ordinasió».[166]

Encara és més detallada aquesta altra:

> «La delliberació feta en lo dit consell fonch: primerament, que sie feta ordinació contre los juradós, renegadós e basfemadors de nostre Senyor Déu de aquesa manera co é que qui jurarà lo nom de Déu simplement co és qui dirà "Per Déu", aquel tal face una creu en terra e hage a besar terra e si fer nou volrà, que pac dos sous partit lo terc al senyor, lo

---

[160] Ordinació de 25 d'agost de 1520.

[161] Ordinació de 11 de maig de 1494.

[162] Cornar, segons el Diccionari Català Valencià Balear, significa fer sonar un corn o botzina –segons documenta en el segle XIII– o bé instruments de buf en general –documentat des del segle XIV.

[163] Ordinació de 16 d'abril de 1458.

[164] Ordinació de 6 de febrer de 1482.

[165] Ordinació de 27 de març de 1531.

[166] Arxiu Històric de Reus. Llibre d'Actes del Consell 1493-1520, 6 d'abril de 1523.

terc al acusador e lo erc a la luminària de la Verge Maria dels Set Goigs.[167] Que tothom pusque ésser l'acusador.

Item, qui jurarà per los menbres de nostre senyor Déu ni de la intemerada verge maria mare sua so és cap, fetge, ventre, budell, de les parts vergonyoses ni de altres semblans legeses que aquell tal pach quiscú e cade vegada V sous sens mercè gonyats e parttits esgons és dit e tothom pugue que ésser acusador.

Ítem qui jurarà de la manera seguent, co és porenech Déu, malgrat natge déu, nova poder deu, lo quie és blasfema que aquell tal pach per quiscú eo cade vegada deu sous sense mercè per dit segons és dit co és terc al senyor, lo terc a la luminària dels set goigs [igual que el cas anterior] e lo terc al acusador. E tothom o pugue acusar.»[168]

Christian justifica aquests moviments de revisió moral a partir del fet que a la Catalunya del segle XV no existien enemics exteriors als quals es pogués atribuir la culpa de la desgràcia:

«Porque en la Cataluña del siglo XV, con los moros a distancia y las herejías olvidadas o por venir, el "otro" estaba dentro. El "otro" era el blasfemo, el falso testigo; el "otro" era el aldeano que llevaba caballos a los moros, no los mismos moros. El "otro" era el vecino o el pueblo laxos en su deberes religiosos. En algunas visiones, se precisaba la dejación: ermitas abandonadas (lo cual no sorprende, en vista de la disminución de la población), una fuente contaminada y una ceremonia de propiciación olvidada. El mensaje de la visión no era de ayuda contra un enemigo exterior, sino de advertencia contra el enemigo de dentro y de llamada a la conversión. Y tal advertencia resultaba de especial utilidad para pueblos bajo la constante amenaza de epidemias, sirviendo a la vez de explicación de la causa y de prescripción para evitarlas.»[169]

Ara bé, creiem que aquesta consideració menysprea excessivament l'existència d'acusacions contra bruixes, que poden ser considerades enemics externs perquè signifiquen la intervenció del diable.[170]

Malgrat tot, l'impuls religiós com a resposta profilàctica davant l'amenaça de la pesta no era general. La pesta provocà transformacions en la psicologia individual, però no en únic sentit. Es detecta una moviment epicureista entre les elits socials i culturals –a l'estil del *Decameró* de Boccaccio–, mentre una desesperació pessimista envaeix els pobres.[171]

---

[167] Les paraules «Set Goigs» ha estat afegida per una mà posterior, de finals del segle XVIII, modificant la paraula anterior i anul·lant-la en part. Probablement aquesta alteració s'inscriu en l'intent dut a terme en el segle XVIII de «fabricar» proves documentals de l'Aparició de la Mare de Déu de Misericòrdia i combatre els incrèduls. GORT, Ezequiel. PALOMAR, Salvador. *La formació de la devoció reusenca a Misericòrdia*, Reus: Carrutxa, 1997, p. 127-132.

[168] Arxiu Històric de Reus. Llibre d'Actes del Consell 1493-1520, 4 de juliol de 1507.

[169] CHRISTIAN, William A., Jr. *Apariciones en Castilla y Cataluña (siglos XIV-XVI)*, Madrid: Nerea, 1990, p. 194.

[170] A Reus en tenim documentat, com a mínim un cas, el 1548. ANGUERA, Pere. GORT, Ezequiel. MÈLICH, Jordi. *Aproximació a la història de Reus*. Reus: Ajuntament de Reus, 1980, p. 71-72.

[171] GOTTFRIED, Robert S. *The Black Death*, London: Macmillan, 1986, p. 80-82.

Advocacions contra la pesta

«Contra la pesta cruel
fóreu nostre advocat.
Aplaqueu al Déu del cel
en tan gran necessitat;
puix nos haveu deslliurat,
gràcies vos debem donar.»[172]

Existeix un estudi de Camps Surroca i Camps Clemente sobre els santuaris lleidatans amb tradició mèdica –del qual fins ara només ha aparegut el primer volum– que dedica vuit pàgines a recollir advocacions contra la pesta en diferents llocs de les actualment denominades comarques de Lleida.[173]

D'alguns d'ells troba documentats vots, aparicions... Altres cops no és tan concret ni ubicable, però el record de la malaltia ha romàs imprès en els goigs que, malauradament, sovint són massa intemporals. En aquest cas, la utilitat no és usar el goig per documentar i provar una epidèmia de pesta –també pot ser que preguessin al sant o la Mare de Déu en sentir amenaces més o menys llunyanes i que allà no arribés efectivament el contagi–, sinó il·lustrar la intensa percepció que ells tenien de la pesta –fenomen típicament ubicable entre els segles XIV i XVII, en la major part dels casos– a partir de trobar-ne referències sovintejades.

En donem algunes com a mostra i·lustrativa. De vegades contenen elements notables, com per exemple detalls de la malaltia. Altres cops és molt més vague. Lamentem no comptar amb estudis més aprofundits i que confrontin més l'etnologia i la història.

En aquest estudi hi retrobem algunes de les advocacions que són universalment invocades contra la pesta, com per exemple, Sant Sebastià.[174] En aquest punt, és pertinent que fem menció a la devoció reusenca cap a sant Sebastià, que ha estat objecte de discussió però que s'ajusta perfectament a la qüestió de les advocacions contra la pesta. Tradicionalment, la historiografia reusenca ha donat com a segur que Sant Sebastià va ser patró de la vila. Avui, sembla que, si no es pot negar, almenys no comptem amb cap prova documental. Creiem que el silenci de la documentació desmenteix aquest patronatge i mostra que Sant Pere mai va veure discutit el seu paper de patró de la vila. Ara bé, això no significa que a la vila no hi hagués devoció cap a Sant Sebastià. Ben al contrari, diverses notícies ens porten a la conclusió que aquesta va ser una de tantes devocions que va arrelar entre els reusencs durant algun temps a causa d'una circumstància concreta, en aquest cas, probablement, la pesta.

---

[172] Goigs de Sant Sebastià a Els Alamús (Segrià). CAMPS I SURROCA, Manuel. CAMPS I CLEMENTE, Manuel. *Santuaris lleidatans amb tradició mèdica: I*, Lleida: Universitat de Barcelona. Facultat de Medicina. Seminari Pere Mata, 1981, p. 119.

[173] CAMPS, *op. cit.*, p. 119-126.

[174] Per al patronatge de Sant Sebastià contra la pesta i les seves plasmacions iconogràfiques, vegi's DIZENLBACHER, *op. cit.*,, p. 145.

A finals del segle XV se celebrava festa en honor de Sant Sebastià, organitzada per una confraria.[175] Entre els actes, almenys hi havia una processó acompanyada per música de joglars.[176] Tot i que la documentació no ho recull, és probable que s'hagués creat amb motiu d'alguna epidèmia de pesta, tant pel fet que aquesta protecció s'atribuïa universalment al sant com perquè més endavant, a mitjan segle XVII, se'ns diu que es tracta d'una festa votada:[177] quan, el 1668, el prior obliga el Consell de la Universitat a suprimir totes les festes votades de la vila i conservar-ne només una, trien la de Sant Sebastià.[178] L'afirmació del prior, segons la qual «esta vila té y fa moltas festas per vot de vila», ens ha de servir per no magnificar la importància que la de Sant Sebastià havia tingut fins llavors; devia haver estat una de tantes.

Ara bé, ¿per què va ser precisament aquesta l'escollida? Una possible explicació pot tenir a veure amb l'evolució del cicle de Carnaval, que durant l'Edat Moderna durava des de mitjan gener fins al Dimecres de Cendra; així com en moltes poblacions de les nostres comarques s'adoptava Sant Antoni (17 de gener) com a dia oficial d'inici del Carnaval, a Reus es començava el dia de Sant Sebastià (20 de gener). Els historiadors reusencs que s'han ocupat del tema ho han explicat dient que si es prenia aquesta data era a causa de la importància de la festa. Podria ser molt bé, però, que la festa conservés el seu vigor precisament per la seva utilitat com a punt de referència.

A partir d'aquest moment, doncs, la festa de Sant Sebastià va adquirir major rellevància pel simple fet que les altres havien estat suprimides. És per això que el 1688 consta com una de «las vuyt diadas de la vila», al costat de Carnestoltes, Corpus, Sant Pere, la Mare de Déu de Misericòrdia i Nadal.[179] El 1689, quan planejaren pintar un retaule per a la capella del Consell, van escollir per a la taula central la Mare de Déu de Misericòrdia sota el Sant Crist i, per a les laterals,

> «Sant Pere Apòstol, Sant Joan Evangelista, Sant Sebastià y Sant Bernat Calvó, tots singulars patrons y auxiliars d'esta república, als quals ara y sempre rendidament se'ls suplica y prega, guien y encaminen totas las cosas de aquest comú a major glòria de Déu Nostre Senyor y conveniència pública».[180]

És evident que, contràriament a allò que ha volgut interpretar la historiografia local, la idea de protecció que s'expressa en aquest document és molt més difusa que la del

---

[175] La confraria havia estat fundada el 1456, i estava oberta a tothom que vulgués entrar-hi. Els segles següents trobem Sant Sebastià com a copatró de dues confraries més: el 1544 la dels mestres de cases i fusters, que compartia amb Sant Pere Apòstol, i, el 1639, la de mercaders, botiguers i revenedors, amb Sant Ramon. GUIX, *op. cit.*,, p. 307. GORT, Ezequiel, *L'antic gremi dels mestres de cases de Reus*. Reus: Gremi de la Construcció del Baix Camp, 1985, p. 13-15.

[176] GORT, Ezequiel. PALOMAR, Salvador. *Les danses del Carnaval de Reus*. Reus: Carrutxa, 1998, p. 9.

[177] Sobre els vots, vegeu CHRISTIAN, William A., Jr. *Religiosidad local en la España de Felipe II*, Madrid: Nerea, 1991, p. 47-50. Segons aquest autor, la importància dels vots en la vida quotidiana dels laics catòlics ha estat insuficientment valorada. *Ibídem*, p. 48.

[178] Arxiu Històric de Reus. Llibre d'Actes del Consell,1636-1673, 20 de gener de 1668.

[179] Nadal compta com a tres festes: Nadal pròpiament dit, Sant Esteve i Sant Joan Evangelista. AHR, Llibre d'actes del Consell 1674-1693, 15 d'octubre de 1688.

[180] Arxiu Històric de Reus. Llibre d'Actes del Consell 1674-1693,7 d'agost de 1689.

patró de la població, funció que es reserva sempre a un únic sant –amb la concessió d'un segon patró.

A partir de totes aquestes dades, podem plantejar una hipòtesi sobre l'origen i evolució del culte reusenc a sant Sebastià. Després de sorgir com a vot durant alguna de les pestes de la segona meitat del segle XV, la festa es va mantenir –de la mateixa manera que la devoció a sant Roc es mantingué durant el segle XVI independentment dels cicles pestífers– dins d'un calendari festiu força ric. Un dels motius d'aquesta pervivència era el fet que al voltant d'aquest dia s'iniciava el cicle carnavalesc i, probablement, servia d'excusa als ulls de la religió oficial. Quan els van obligar a triar només una de les festes votades que celebraven, van conservar la de Sant Sebastià per tal de garantir la integritat del Carnaval, i així va romandre fins al segle XVIII. Gort formula la hipòtesi que la decadència de sant Sebastià està directament relacionada amb el consolidació de la devoció cap a la Mare de Déu de Misericòrdia pel que fa a la protecció contra epidèmies, fet que no es va produir fins a mitjan segle XVII.[181]

Creiem que aquesta disgressió, que ens ha portat més enllà dels límits cronològics que ens havíem imposat en aquest treball, era necessària per tal d'aclarir mites historiogràfics sobre una de les devocions reusenques relacionades amb la pesta. Precisament són totes aquestes notícies dels segles XVII i XVIII les que, a manca de proves directes, ens donen pistes sobre una possible devoció medieval dels reusencs cap a sant Sebastià amb motiu de la pesta.

Ara bé, el gran patró contra la pesta, des del segle XV, és sant Roc, que va patir ell mateix la malaltia. Sembla que el 1519 ja se celebrava a Barcelona la seva festa, i el 1589, en una epidèmia de pesta que també va afectar les nostres comarques, la ciutat li va fer vot.[182]

El fet que la seva devoció s'estengués tardanament és la causa que en algunes poblacions trobem enllaçades referències a sant Roc i a sant Sebastià, al qual devien invocar fins aquell moment, i que no van oblidar totalment en adoptar Sant Roc. Torrebesses, al Segrià –però amb àrea d'influència sobre totes les Garrigues–, conserva goigs tant a sant Roc com a sant Sebastià:

«Los devots de esta parròquia
vos venim a suplicar
que de tota pestilència
vós nos volgau defensar,
confiat serà guardada
de tot mal contagiós.
Guardau-nos de pestilència
benehït Sant Roc gloriós.

---

[181] GORT i PALOMAR, *La formació de la devoció..., op. cit.*, p. 112-125. Vegeu més endavant.

[182] VALL, Hermenegild. *Notes históriques sobres l'origen de la devoció a Sant Roch a la Plassa Nova de Barcelona y de la seva confraria*. Barcelona: Tipografia Catòlica, 1915

[...] i tinguésseu gran poder
contra tants mals com hi ha
Guardau-nos de pestilència
gloriós màrtir Sebastià.»[183]

A Igualada, Vizcarra situa en aquells temps i també molt abans –sense, però, justificar– aquests fragments de goigs a Sant Sebastià i Sant Roc:

«Màrtir sant Sebastià
suplicam vostra potència
que a Jesús vullau pregar
nos guarde de pestilència.
Sant Sebastià
guarda de fam
de pesta i de guerra
i de tots els mals que hi ha.
Sant Roc i sant Sebastià
guardeu de pesta i de pecar,
sant Sebastià i sant Roc,
guardeu de pesta i de foc.»[184]

A Reus, el 1523 es va construir una ermita a sant Roc, en un lloc apartat entrant a la vila pel camí de la Selva. De bon començament va ser concebuda com un complex destinat íntegrament a la pesta: s'usava com a lloc d'aïllament i quarantena, s'hi pregava sant Roc i, al costat, hi havia un cementiri per als morts de la malaltia.

«Primo, que no obstant que en lo consell més prob passat se determenà que tots los ferits de peste fossen trets de la villa y de com vuy sia mort Barthomeu Farrer y hun fill d'en Tagell y haver comunicada molta gent en lurs cases y d'altra part nos troberien tants apartaments, que vege lo honrat consell que·s té de fer. Determena lo consell stiguen en sa casa lo més acomedidament se porrà.

Per lo semblant fonch proposat que, atès que la villa no té nigun apartament per traure les persones ferides de peste, y altres malalties com és labrosia y foch de Sant Antoni, y de com se aga moltes veguades perlat de fer na capella de Sant Roch, què determena lo consell que·s té de fer. Determena lo consell se faca y dóna lo poder als senyors de jurats ab alguns pròmens y se mire lo loch.»[185]

A Ulldemolins, el 15 d'agost de 1589, enmig d'una de les epidèmies més greus, la vila votà festa a Sant Roc.[186]

Un sant que des del segle XIII va ser invocat contra la pesta és sant Antoni; de fet, aquesta advocació és indirecta, perquè procedia d'un altre patronatge sobre els malalts d'ergotisme. El culte a sant Antoni, a Europa Occidental, prengué l'embranzida definitiva a partir d'un fet que permeté encabir-lo en la forma de culte per excel·lència als sants en la Plena Edat Mitjana: les relíquies i els fenòmens que generaven –curacions, pelegrinacions...

Sabem que la relíquia de Sant Antoni arribà al monestir benedictí de Bourg-Sant Antoine, a Vienne, durant el segle XI;[187] la llegenda diu que un cavaller de nom Jocelin

---

[183] CAMPS, *op. cit.*, p. 107.

[184] VIZCARRA, *op. cit.*, p. 35.

[185] Arxiu Històric de Reus. Llibre d'Actes del Consell 1520-1531, 14 de març de 1523.

[186] LLADONOSA, *op. cit.*, p. 44.

[187] MONFERRER, Àlvar. *Sant Antoni: Sant Valencià.* València: Generalitat Valenciana. Consell Valencià de Cultura, 1993, p. 22.

havia oblidat el seu vot de pelegrinar a Terra Santa. Va ser ferit greument en guerra, es contagià d'ergotisme, fou donat per mort i abandonat en una capella dedicada a Sant Antoni. El sant se li aparegué en somnis i li oferí guarir-lo si compleia el vot i portava allà les seves despulles, que estaven en lloc secret. La capella es posà sota la protecció de l'abadia de Montmajour, que hi fundà un priorat. Els malalts d'ergotisme hi anaven a venerar la relíquia. A partir d'aquí començà la funció curativa d'aquesta ermita, es fundaren altres hospitals i es creà l'orde de l'Hospital de Sant Antoni. En els segles XII i XIII l'orde s'estengué a França, Alemanya, Itàlia, Castella i la Corona d'Aragó –Cervera 1215, Lleida 1271. També l'atenció al foc de St Antoni es féu en alguns llocs com a confraria laica –Morella, 1360.[188]

El motiu de l'advocació contra l'ergotisme, també anomenat foc de Sant Antoni, rau en la mateixa simptomatologia de la malatia, produïda per un paràsit del sègol: la intoxicació provocava pertorbacions mentals i cerebrals amb convulsions nervioses ("Ball de sant Vito") i símptomes epilèptics, i vasoconstricció que feia grans picors a la pell, sobretot extremitats; es gangrenaven nas, orelles i extremitats, fins que queien. Era de difícil curació i horrible agonia.[189] Les elevades febres s'atribuïen al diable, contra el qual sant Antoni protagonitzà abundants lluites durant la seva vida, segons els relats hagiogràfics. Després, la devoció a sant Antoni s'estengué també a altres malalties que hi tienen alguna semblança –mort súbita, afecció a la pell, foc interior–, com la pesta, l'escorbut, la lepra...

A Reus, sant Antoni va ser també advocació contra la pesta, ço que és força inusual en les nostres comarques. El 8 d'abril van projectar construir-li una ermita que servís de lloc d'apartament i de fossar per a apestats:

> «Més fonch proposat si·s farà una devoció de una capella sots invocació de Sent Anthoni fora la vila ab algun casalici per un armità e encara un apartament en què puguen star e aturar los qui degudament porien ésser gitats de la vila per la temporada de la pestilència, e que si farà un sementiri per soterrar los qui alí moran.
>
> Més fonch proposat que lo guordià del monastir ha demanat als senyors de jurats que en cas que en la vila de Reus se mòrien, so que Déu no vulla, e ells desliberaven a curar per servir la vila si la vila se obligarà en donar-los la provesió.
>
> Ítem quant a la devoció de Sent Anthoni deslibera lo consel que sia feta e que sia mirat lo loch ahont se porà fer, e que per altre consel ne sia feta millor desliberació com ni en quina manera se farà.
>
> Ítem quant a la demanda del guordià del monestir, deslibera lo consel que en tal cas que en Reus se morisen e faent ells lo servey, que per la vila los sia donada la provisió que mester auran.»[190]

Cinc dies després se'n va decidir la ubicació:

---

[188] ALANYÀ I ROIG, Josep. *Urbanisme i vida a la Morella medieval (s. XIII-XV)*, Morella: Ajuntament de Morella - Amics de Morella i Comarca, 2000, p. 271.

[189] MONFERRER, *op. cit.*, p. 23-24. HUIZINGA, Johan. *El otoño de la Edad Media: estudios sobre la forma de la vida y del espíritu durante los siglos XIV y XV en Francia y en los Países Bajos*, Madrid: Alianza Editorial, 1994, p. 245.

[190] Arxiu Històric de Reus. Llibre d'Actes del Consell 1493-1520, 8 d'abril de 1508.

«Primo, que com en lo consel prop pessat se age fet desliberació que·s faca fora la vila una devoció de Sent Anthoni, si parrà al consel si hi entrarem en vot o no, e com se age mirt lo loch ahon se porà fer, ço és la volta de Rojals, e si aparrà al consel sia bon loch. Si no, que se'n faca desliberació.

[...] primerament, quant a la hermita que no s·i entra en vot sinó ab devoció, e que lo loch sia mirat per lo jurats ab una flota de hòmens. E quant a la manera de la hobra ho remet lo consel als jurats en sems ab los qui·s seguien: Anthoni Salelles, Johan Carnicer, Cosme Mercier, Pere Farrer, Simó Palarès, Simeon Enveja, Johan Spanyol, Pere Velvey.»[191]

Ara bé, la dedicació d'aquesta ermita a Sant Antoni no es va arribar a realitzar perquè, com hem vist, en aquell moment la devoció a Sant Roc era ja tan puixant que, sense necessitat d'una justificació explícita, un sant va suplantar l'altre.

Hi havia també altres sants invocats contra la pesta. El 13 de desembre de 1592 –precisament el dia en què es decidí construir la primera ermita al lloc on s'havia aparegut la Verge–, els jurats de Reus van votar una festa a Sant Nicasi:

«E més fonch proposat per los senyors de jurats dient que demà diluns és sant Nicasi, sant molt apropiat al mal contegiós de petsa, aparexaria molt bé se votàs dita festa y en lo retaula se ferà pintà a l'asgllésia sobredita de nosa Senyora, que s·i pintàs dit sant. Per tant mira l'onrat consel lo feador. Fonch determinat per l'onrat consel que·s fasa y·s vota dita festa de Sant Nicasi per a sempra com si fos lo dia de Nadal».[192]

No hem trobat documentat enlloc que sant Nicasi fos invocat contra la pesta, malgrat l'afirmació categòrica que hi ha en aquesta deliberació; més aviat pensem que l'advocació la hi van atribuir per tal de justificar que l'invoquessin; el motiu real devia ser que així podien aprofitar el sant del dia i fer-li les pregàries. No sempre, doncs, s'anaven a buscar els sants especialitzats; en casos de necessitat extrema, recorrien al primer sant que podien i li cercaven –o li creaven– la relació amb la pesta.

Prop d'Ulldemolins hem detectat advocacions locals contra la pesta a les quals és probable que també ells acudissin, ja fos privadament o en rogativa. A la Granadella invocaven sant Antoni:

«No sols usau de clemència
curant de cualsevol mal,
curau de tota dolència
i de la pesta infernal,
del dit foc de Sant Antoni
vullau-nos sempre guardar.»[193]

Pensem que sovint són advocacions locals de caràcter genèric a les quals s'acudia en tots els casos. Aquesta podria ser l'explicació d'aquests goigs a Sant Donat, a Fontanet:

«Ja que sou tan poderós
deslliureu aquesta terra
de pesta, fam i de guerra
i de tot mal contagiós.»[194]

---

[191] Arxiu Històric de Reus. Llibre d'Actes del Consell 1493-1520, 13 d'abril de 1508.

[192] GORT i PALOMAR, *La formació...*, *op. cit.*, p. 56. Arxiu Històric de Reus. Llibre d'Actes del Consell 1591-1603, 13 de desembre de 1592.

[193] CAMPS, *op. cit.*, p. 45.

[194] *Ibídem*, p. 121.

Ara bé, aquesta advocació de Fontanet ens pot ajudar a interpretar una part d'aquesta extensa resolució que devien prendre els jurats d'Ulldemolins en un moment de gran desesperació, si tenim en compte el nombre de sants als quals decidiren acudir:

> «Fonch determinat fer festa a Santa Bàrbara, a Sant Antoni, Sant Bertomeu, a Sant Abdon y Senent, a Sant Fabià, a Sant Sebastià, a Sant Cosme, Sant Damià y Sant Donat, y que·s pos totes sobre una post.»[195]

D'aquesta llista, els tres primers sants comptaven amb una ermita a la vila; Sant Abdon i Sant Senen eren invocats com a protectors contra les pedregades i les llagostes;[196] Sant Sebastià ja l'hem vist com a advocat contra la pesta; Sant Fabià se celebra el mateix dia; Sant Cosme i Sant Damià són els patrons dels metges; Sant Donat pot tenir a veure amb el patronatge de la vila de Fontanet. Tot plegat ens porta a creure que aquesta resolució –que incloïa una exposició conjunta de les imatges de tots aquests sants– es va realitzar en context de pesta.

Creences locals generades específicament per la pesta

> «El Cel d'ira està rogent
> i prepara sa venjança,
> car els fills de Reus s'obliden
> de servir a Déu vivent.
> Ja que aquest poble pervers
> no es vol recordar de Déu,
> serà punit amb la pesta
> i altres mals sense remei.
> I per consegüent, des d'ara,
> obraré amb tot el rigor,
> fins que l'Altíssim Senyor
> deturi la mia espasa.»[197]

Entre els segles XV i XVI es produí un procés de transició en la religiositat popular relacionada amb la pesta. Es detecta un creixement de la devoció envers la Mare de Déu, en perjudici de la devoció cap als sants especialitzats i d'«acreditació internacional» –dels quals ja hem parlat– que havien estat adoptats durant les primeres onades epidèmiques i als quals, en alguns casos, fins i tot s'havia elevat a la categoria de patrons locals. Ara bé, segons Christian,

> «precisamente por su especialización, eran también los más vulnerables a los fracasos o a caer en desuso».[198]

En canvi,

> «Los intercesores no especializados, como María, podían compensar sus fallos en algunos problemas con éxitos en otros, a la vez que tomar a su cargo cualquier nuevo tipo de problema que pudiera surgir [...]. Como resultado de ello, los santos

---

[195] Arxiu Històric de Reus. Llibre d'Actes del Consell 1556-1568, 7 de desembre de 1567.

[196] RÉAU, Louis. *Iconografía del arte cristiano.* Barcelona: Ediciones del Serbal, 1997, vol V, p. 10-11

[197] Parlament inicial de l'àngel en el Ball de la Mare de Déu. Text original de fra Josep Rius (1788), refet el 1850 per Francesc Torner. Adaptació de Josep Bargalló i Badia, 1992. Representat per últim cop el gener de 2001.

[198] CHRISTIAN, *Religiosidad ..., op. cit.,* p. 36-37.

especialistas tendían a ser apeados de sus peanas más rápidamente y a ser sustituidos por intercesores de má amplio registro, como María».[199]

És en aquest context que es produeix la manifestació de religiositat reusenca més important en relació amb la pesta, que presentarem només resumidament perquè és prou coneguda. Segons la documentació de l'època, l'any 1592, durant una epidèmia de pesta, la Mare de Déu s'aparegué a una fadrineta. El 13 de desembre, el Consell de la Universitat va acordar construir una ermita en aquell lloc, el qual –si, com pensem, correspon a la ubicació actual– estava força apartat de la vila; també van esmentar la devoció a la candela de la Verge, de la qual parlarem més endavant. En les dècades següents es va anar bastint una llegenda que, en la seva versió més habitual, explica que la nena estava pasturant el ramat i meditant sobre la desgràcia que flagelava la vila; se li va aparèixer la Verge sota l'aparença de la Mare de Déu de Betlem que es venerava en una capella privada del carrer de Monterols, i li va dir que, per tal que s'acabés la pesta, havien de corregir el seu comportament i recuperar el costum de la candela. Els jurats no van creure la pastoreta; la Mare de Déu se li aparegué per segon cop i, com a prova, li va deixar un senyal a la galta –segons la versió més estesa, una rosa. L'execució del manament sagrat va provocar, efectivament, que s'aturés el flagell. Al cap de pocs anys la pastoreta va morir i, en el lloc, es va aixecar una ermita que després va esdevenir santuari.[200]

Paradoxalment, tot i que hi constatem abundants rogatives per pluja, el santuari de Misericòrdia no va ser objecte de pregàries amb motiu de pesta fins a 1650; per a aquestes peticions anaven a pregar encara a Sant Roc. A partir d'aquest moment, i coincidint amb el creixement del santuari, comença la decadència de la devoció cap a aquest sant i també cap a Sant Sebastià. Tot plegat ens mostra la complexitat dels fenòmens de formació i consolidació de les devocions.

A més, cal notar també que a la imatge de la Mare de Déu de Betlem, en adoptar l'advocació de Misericòrdia, se li va afegir un mantell obert sostingut per dos àngels; aquest detall era freqüent, des del segle XIV, en les marededéus que tenien advocacions de protecció, precisament perquè la plasmaven plàsticament amb el recurs del mantell acollidor.[201]

El cas de Misericòrdia no és pas aïllat; entre els segles XV i XVI arreu de Catalunya se'n van produir d'altres que responien al mateix procés d'evolució de la religiositat que assenyala Christian. El 1458, a Riner (Solsonès), la Mare de Dëu s'aparegué a dos nens pastors en temps de pesta, i els demanà que fessin processons, que es confessessin i

---

[199] *Ibídem*, p. 37.

[200] Per al procés de formació de la llegenda, GORT i Palomar, *La formació...*, *op. cit.*, p. 127-132.

[201] DINZELBACHER, *op. cit.*, p. 147.

es convertissin. El 1483, al Torn (Garrotxa), mentre se sentien rumors d'arribada de pesta, la Mare de Déu s'aparegué a un pagès i ordenà que fos reoberta la seva capella. El 1507, a Pinós de Solsonès, i també durant una pesta, la Mare de Déu s'aparegué a un altre pagès amb l'ordre que es restituís el culte a una ermita abandonada. El 1587, a Banheras de Bigorra, la Verge s'aparegué a una dona, li demanà una processó general al seu santuari i l'avisà d'una propera pesta a la població. Hi ha dos casos més a Santa Pau (Garrotxa) i a Perpinyà, a mitjan segle XVII.[202]

A més, Christian assenyala que en molts dels casos d'aparicions dels segles XV i XVI els receptors del missatge són nens i nenes, els quals, gràcies a la seva innocència, es troben més a prop de l'àmbit sagrat que els adults. Se'ls feia intervenir també en les pregàries contra la pesta, com aquesta de 1507 que ens sembla de gran interès pel tema i la cronologia:

> «El papel de los niños como intercesores lo ilustra la descripción de otra procesión barcelonesa, en la que se menciona explícitamente la mortalidad infantil. El 12 de abril de 1507, en medio de una gran peste, el Ayuntamiento organizó una procesión solemne para fundar una capilla dedicada a San Sebastián. En esta procesión iba un hombre vestido de San Sebastián, con la ropa horadada por flechas, "y después un grupo de niños en camisa y descalzos, disciplinándose, y girándose el dicho personaje de San Sebastián hacia los dichos niños les preguntó 'qué querían' y respondieron 'no morir tan prontamente por tan gran pestilencia, suplicamos todos a nuestro señor Dios y decimos Señor, Dios, ten misericordia', y así todos arrodillados y los que allí estaban lloraban y gritaban tan fuerte que casi rompían los corazones de los que lloraban y de los que lo oían".»[203]

Com veiem, un element comú a totes elles és la relació directa entre el comportament humà i l'acció de la pesta. No n'hi ha prou de demanar a Déu que faci cessar el seu flagell, sinó que s'espera dels fidels un cert comportament, tal com hem vist en l'apartat anterior i, a més, s'exigeix la restauració d'antigues pràctiques devocionals que havien estat abandonades per negligència o incredulitat. La moral i les pràctiques religioses són condició *sine qua non* per a la consecució de la salut; sigui en el segle XVI o en el XVII, es tracta d'un pensament inequívocament medieval.

Manifestacions litúrgiques

La devoció cap a aquests sants i marededéus i la petició que intercedissin per aturar la pesta es concretava en manifestacions religioses com ara cicles de misses i pregàries, processons dins i fora del recinte de l'església i també pelegrinacions a ermites més o menys allunyades.

A Ulldemolins, el 8 de maig de 1558,

---

[202] GORT i PALOMAR, *La formació...*, *op. cit.*, p. 46-47. CHRISTIAN, *Apariciones...*, *op. cit.*, p. 180-193.

[203] *Ibídem*, p. 263.

«Fonch determenat que en aquesta semana se fassen dir tres misses per la Santa Trinitat ab ses professons.»

Una fórmula relativament utilitzada era recórrer en processó els murs dela vila; a Tarragona, el 1450, van fer una processó d'aquest tipus amb el braç de Santa Tecla per allunyar el perill de mortaldat.[204] És evident la intenció de crear una barrera protectora – Betrán parla de «ritus protector que recorria la major part dels racons de la ciutat»[205]–, sobretot quan no es passejava només la imatge sinó una relíquia del sant.

Sovint recorrien a les ermites que ja existien a la vila, amb la intenció que els sants que ells havien adoptat com a defensors genèrics exercissin la seva protecció en aquell moment de crisi. El març del 1429 els tarragonins organitzaren tres solemnes processons que havien de sortir de la catedral; dues anirien a l'església de Santa Maria del Miracle i l'altra a la de Sant Fructuós. Els cònsols acabaren exhortant:

«E Nostre Senyor Déu que·ns do pau e salu[t] e bon temps».[206]

A Ulldemolins, el 22 de juny de 1558 van fer dir quatre misses a Sant Bartomeu i van pujar a la Mare de Déu de Montsant.[207] El 1589,

«proposaren los senyós de iurats que si volien que lo dia de Sant Roch se fase festa ho si volen se vaje ha profesó ha sant Antoni hés determinat se vaje en dit dia ha profesó a sant Antoni y de fer festa se dexe a la devosió de cada hu.»[208]

Hi havia casos de pelegrinacions més complexes. Durant el mes de maig de 1557, cada dissabte pujaven processons de pregàries des d'Ulldemolins, Albarca i Cornudella a l'ermita de la Mare de Déu de Montsant. Els d'Ulldemolins anaven també a Sant Bertomeu i Santa Bàrbara.

Fins i tot s'erigien ermites dedicades específicament a advocacions contra la pesta, que servien de lloc d'apartament, com hem vist en el cas de Sant Roc a Reus.

De vegades es podia organitzar un programa litúrgic que incloïa diverses manifestacions. A Ulldemolins, el 22 de maig de 1558, programaven els actes per a tota una setmana:

«Proposaren los jurats que quines devosions los parie se degessen fer esta semana. És determenat se dige la salve quada vespre y demà se vaie a Sant Berthomeu y se digen sinch misses per les sinch plages y disapte se vaie a Nostra Senyora [de Montsant].»

Trobem documentades pelegrinacions de caràcter encara més extraordinari. El 1523, la Comuna del Camp preparava una pelegrinació conjunta a Montserrat que no sabem si es va arribar a realitzar. Els de Reus hi havien d'enviar dos representants, els quals

---

[204] CORTIELLA, *op. cit.*, p. 279.

[205] BETRÁN, *op. cit.*, p. 483.

[206] CORTIELLA, *op. cit.*, p. 278.

[207] PALOMAR I ABADIA, Salvador. FONTS I PALLACH, Montsant. *Santa Maria de Montsant: religiosidad popular i conflicte territorial*, s. l.: Carruxa, 1993, p. 49.

[208] Arxiu Municipal d'Ulldemolins, Llibre d'Actes del Consell 1583-1591, 15 d'agost de 1589.

demanaven ser acompanyats per dos preveres per tal que el ritus de pelegrinació pogués ser completat amb misses cantades quan arribessin al santuari:

> «Per lo senblant, del darer gox tenen a fer dir los pelegrins lo derer pelegrinatge faran a Nostra Senyora de Monsarat si aniran dos preveres ensemps ab los dos pelegrís per a que la husia yagua y l'altre sot dia agua y lo prevere qua per pelegri dige la missa per a que diga a l'altar de la Mare de Déu missa cantada. Determana l'onorable consel sgogregats los preveres per ques cumple senblant devossió.»[209]

Piñol detecta ja per al segle XIV una devoció especial a les nostres comarques envers la Mare de Déu de Montserrat, que apareix als testaments reusencs en tercer ordre de nombres de llegats benèfics.[210]

Una altra deliberació del consell, del 24 de maig, ens informa que, per tal de perllongar en el temps l'efecte de la pelegrinació, pretenien deixar al monestir de Montserrat una llàntia que cremés davant la imatge de la Mare de Déu i constituís una prova permanent de la devoció dels reusencs i un aval per a les seves pregàries; aquesta devia ser una fórmula habitual per tal de reforçar l'efectivitat de les pelegrinacions. Ara bé, les dificultats econòmiques per les quals estaven passant els impedien executar-ho amb la magnificència que haurien desitjat:

> «Per lo senblant si se possara alla Verge Maria de Monsarat huna làntia ab sa bessina de lautó y guarnida com és de rahó vist que per al present per les moltes comgoxes y nessecitats té l'any la no és possible fer-la d'argent ni a quant temps desliberarà mantenir la y. Determana lonrable consel se posse huna làntia ab sa bessina de lautó com dit hés per al present remetent pr a major consel si serà per a perpetua ho no fent quiscun any acapte los senors de jurats del holi serà meter per mentenir dita làntia y no bestant y lacapte sifasse compliment per los senyors de jurats.»

Algunes poblacions comptaven amb manifestacions litúrgiques pròpies, la qual cosa no vol dir que s'haguessin creat allà, sinó que havien estat adoptades amb gran èxit i utilitzades sovint. A Reus, existia des del segle XIV la candela de la Mare de Déu –hi ha referències anteriors de cera als altars, és clar–, que cremava nit i dia davant d'aquesta imatge.En altres viles existia el costum de fer una candela tan llarga com el perímetre dels murs de la vila. Sabem que a Reus es posava en pràctica en alguns moments especials i, des del sorgiment de la devoció a Misericòrdia, va quedar definitivament lligat a la protecció contra la pesta.[211]

Ara bé, l'execució de totes aquestes manifestacions de religiositat col·lectiva exigia un determinat capteniment de la població. En primer lloc, calia assegurar la participació col·lectiva. A Tarragona, el 1420, determinaren solemnitzar les processons de lletanies i s'ordenà l'assistència massiva de tots els ciutadans, per tal que imploressin a Déu.[212] Una manera de garantir-ho –i també de donar major relleu als actes– era prohibir

---

[209] Arxiu Històric de Reus. Llibre d'Actes del Consell 1520-1531, 14 d'abril de 1523.

[210] PIÑOL, *op. cit.*, p. 156-157.

[211] GORT i PALOMAR, *La formació...*, *op. cit.*, p. 52-53. PIÑOL, *op. cit.*, p. 71.

[212] CORTIELLA, *op. cit.*, p. 277.

qualsevol altra activitat mentre durava la pregària o processó –directament relacionat amb la santificació de les festes. Els Consell de la Universitat d'Ulldemolins va creure necessari fixar-ho en el Llibre d'Ordenaments:

> «Ordinació per qualsevol devoció que la vila pren
> A XIIII del mes de abril de l'any M D XXVLLLL hordenaren los senyors de jurats qui són en Pere Macip, en Johan Amigó i en Bernat Gasió, ab voluntat de tot lo consel ho la major part, que no sie nengun om ni dona de qualsevol condició que sie que tota ora que los jurats u la vila manara fer profesons u mises u qualsevol devoció que sie, que gose fer faena ninguna fins a tant sie feta dita profesó u misa u qualsevol devoció que sie e qui contra farà que pach de bany V sous, i açò an de tenir i guardar tots lo de consel y vedalés y tota ora que los serà requerit per qualsevol del conesl u vedale que s'enjeguesquen y no o faran que dit bany torn alsà forca per cada vegada que açò agen axecutar lo vedalés sots virtut del jurament que fet an lo terch al senyor, lo terch a la vila lo terch als vedalés. Aquesta ordinació fermà lo honorabble en Beringer Anglès balle.»

També calia que s'evitessin escàndols, immoralitats i irreverències durant el seu desenvolupament, que devien ser força habituals a causa de l'acumulació de gent i de l'estat d'exaltació en què es trobaven. A les processons tarragonines de 1429, es decidí que tots hi havien d'anar amb vestits honestos. Els comerços i tallers havien de tenir tancat mentre no retornés la processó a la catedral.[213]

L'execució dels testaments

Davant de l'amenaça d'una mort propera, particularment probable si existia amenaça de pesta a la vila o als seus voltants, una de les primeres reaccions a escala individual era atorgar testament ràpidament, per tal de disposar els seus afers patrimonials i preparar la salvació de la seva ànima.[214] És per això que Gort utilitza el nombre de testaments atorgats per tal de conèixer l'evolució de la pesta a Ulldemolins el segle XIV.[215] Cap altra de les catàstrofes baixmedievals i modernes –fam, guerra, previsions de males collites– provocava aquest comportament en la població: davant la fam i les males collites no existia el perill d'una elevada mortalitat de població en pocs dies; i, pel que fa a la guerra, quan afectava població civil, era de manera sovint imprevisible.

A més, sovint els mateixos testaments preveuen una mortalitat sobtada i generalitzada i és per això que disposen un seguit de substituts d'hereus.

Aquesta resposta s'inscriu en una actitud d'acceptació que la pesta existeix, i de coneixement que les seves conseqüències són probablement mortals. Les frases del tipus «malaltia de la qual temo morir», que tan sovint ratllen el formulisme, adquireixen més que mai un sentit real. A més, molts devien testar sense ni tan sols estar malalts,

---

[213] *Ibídem*, p. 278.

[214] Sobre els testaments, les seves motivacions i casuística, vegeu PIÑOL, *op. cit.*, p. 53-69.

[215] GORT, Ezequiel. La pesta negra a Ulldemolins. A *Carrutxa: Butlletí del centre de documentació sobre cultura popular*, núm. XII (abril-juny 1991), Reus.

simplement veient el panorama al seu voltant i les elevades probabilitats d'adquirir la malaltia.

Ara bé, en aquest estudi no ens ocupen el testaments en si mateixos sinó les estratègies col·lectives i institucionals destinades a assegurar que s'executessin. Pié transcriu una carta de l'arquebisbe al rector de la Selva, datada el setembre de 1348, en la qual insisteix sobre aquest tema. Havent arribat a les seves oïdes que molts han mort, atorgant testament; i per causa de les infinites mortaldats i tribulacions de les malalties han mort els marmessors de dits testadors, i volent socórrer tan gran perill, per tal que les ànimes dels difunts no sofreixin cap detriment, mana, sota pena d'excomunió, que diligentment tracti dels testaments i últimes voluntats d'aquests difunts, i substitueixi marmessors en lloc dels que moren.[216]

En aquesta carta, a banda d'observar que l'epidèmia encara no ha acabat totalment –es parla «dels que moren» en present–, s'hi detecta l'estreta relació entre complir el testament i garantir «que les ànimes dels difunts no sofreixen ningun detriment».

La reacció de l'arquebisbe es troba en un plànol més passiu encara que els testadors: ja no es tracta d'assumir el perill mortal de la pesta i fer testament, sinó reconèixer que molts han mort efectivament i intentar, almenys, que els seus testaments es compleixin per tal de garantir-los la salut de l'ànima en l'altra vida. Podríem parlar de paisatge després de la tempesta, de salvar allò que es pugui en una batalla que ja s'ha perdut. Se'ns pot objectar que, d'acord amb la religiositat oficial, que concedia més importància a la vida eterna que a la terrenal, és probable que l'arquebisbe no basés la victòria en la salvació de vides humanes. Ara bé, qualsevol consideració d'aquest tipus contrasta amb la constatació que, malgrat tot, ell havia fugit de la ciutat de Tarragona per tal d'evitar el contagi.

---

[216] PIE, *op. cit.*, p. 324.

Medicina

Les mesures que amb més propietat es poden considerar de naturalesa mèdica tenien un pes poc significatiu en el conjunt de disposicions preses sobre la pesta i, a més, es van anar desenvolupant lentament al llarg de les diferents epidèmies de la Baixa Edat Mitjana i la primera Edat Moderna. A Barcelona, la primera mostra de codificació de mesures sanitàries és de 1458, i entre 1460 i 1530 es van desenvolupar els trets definitoris del sistema sanitari de la ciutat:[217] prohibició d'entrar robes i mercaderies de llocs infectats, expedició de documents certificatoris de domiciliació a la ciutat –per als ciutadans que volien sortir i tornar a entrar–, patents de sanitat dels vaixells, prohibició de llençar brossa pels carrers, d'allotjar malalts, d'allotjar apestats a l'hospital general i d'entrar cadàvers a la ciutat per a entregar-los... Després es van incorporar escasses innovacions, la més important de les quals va ser probablement els documents certificatoris d'estar lliure del contagi.[218]

Conscients que la roba era un dels mitjans de propagació de la pesta, s'ordenava desinfectar la dels sospitosos i els malalts. Sovint fins i tot cremaven la dels morts de pesta. Malgrat tot, per aconseguir-ho calia evitar pillatge d'aquests objectes:

> «Com alguns volen fer encants de algunes robes de cases ahon se són morts de peste. E com fins así se sia defensat que no·s feren tals encants, si d'esí avant apparrà al consel se permeta que dits encants se fasen.
> Que sia remès als senyors de jurats que fase seguons per ells serà vist».[219]

Els metges i l'epidèmia

Entre les mesures de caràcter sanitari que prenien les viles, hem d'esmentar el proveïment de metge. A Reus, a banda d'aquells que exercien la professió lliurement i privada, tot sovint el Consell contractava –«aconduïa»– un metge per tal que donés servei estable a la població. Alguns d'aquests metges residien a la vila i altres –com el jueu Benjuhà de Tarragona el 1477– hi anaven uns dies concrets cada setmana. A l'hora d'aconduir aquests metges, es preveien condicions especials per als cas que durant el període que fos a la vila ataqués la pesta; per exemple, el 1529 el contracte amb el metge Jaume Solsona contemplava un salari de VIII florins en cas de bon temps, i de XII florins en temps de pesta.[220]

Malgrat tot, durant llargs períodes la vila podia mancar de metge contractat pel Consell, si és que no en trobaven cap que s'avingués a les seves condicions laborals i

---

[217] BETRÁN, *op. cit.*, p. 259.

[218] *Ibídem.*

[219] Arxiu Històric de Reus. Llibre d'Actes del Consell 1493-1520, 21 de gener de 1509.

[220] Vilaseca, metges, p. 36.

econòmiques, la qual cosa no vol dir que no hi exercissin altres metges a títol privat. Les amenaces de pesta, normalment, els portaven a buscar metge amb més urgència. El primer de març de 1494, dos dels jurats exposaven al Consell:

> «per quant aquesta vila stà vuy sens metge y la necessitat hocorrent que mestre Bosch ab alguna pensió rahonable totes semanes venge un dia en aquesta vila y visite tots los pasiens per los quals serà demanat».[221]

El 1479, el Consell s'havia negat a aconduir el metge aragonès Moros, tot i que havia estat proposat pel procurador del cambrer. Ara bé, el 25 d'abril, davant la insistència del procurador i «havent millor pensat en lo fet de la pesta», el van contractar per x lliures.[222]

No sempre, però, l'amenaça de l'epidèmia els pressionava a acceptar els metges que se'ls oferien. En els mesos de gener i març de 1516, per exemple, es van negar a aconduir diversos metges que se'ls van presentar, tot i que «la temporada vage algun poch gelosa» per la pesta, perquè esperaven trobar-ne de millors.[223]

Probablement la causa d'aquest aparent desinterès del Consell es devia al fet que la funció dels metges durant les epidèmies era menys decisiva d'allò que hom pot pensar. La causa principal era, sens dubte, la insuficiència del seus coneixements. Segons Irma Naso,

> «la prima reazione dei medici che vissero l'esperienza della peste nera fu di comprendere il fenomeno e di tentare una spiegazione razionale delle sue cause e dei modi di trasmissione, attraverso l'elaborazione di categorie concettuali che, in sintonia con gli orientamenti del pensiero scientifico allora dominante, mescolavano scienza e fede, talvolta anche credenze di accentuato carattere magico, lentamente sedimentate nella letteratura medica attraverso le immancabili interconnessioni tra esperienze popolari delle malattie e mondo intellettuale della medicina.»[224]

A banda del congudíssim *Regiment de preservació de pestilència* de Jaume d'Agramunt, comptem amb altres opinions mèdiques sobre el contagi. El metge barceloní Bernat Mas, que exercí a Barcelona durant l'epidèmia de 1589-90, assenyalava com a objetius bàsics del tractament la conservació de les forces, l'evacuació dels humors causants de la malaltia i la cura dels accidents que sobrevenien mentre durava[225] –és a dir, les supuracions, la febre, el bubons...

En un memorial adreçat al virrei Enric de Cardona, dels metges que van exercir a Barcelona durant l'epidèmia de pesta de 1589 exposaven els mètodes de diagnòstic i terapèutica que havien aplicat. Es tracta d'un extens informe,[226] en el qual es diferencia

---

[221] ahr, consell, 1 de març de 1494. Vilaseca, epidèmies, p. 26.

[222] VILASECA I ANGUERA, Salvador. *Metges, cirurgians i apotecaris reusencs dels segles XIII-XVI. La confraria dels Sants Metges, de Reus*, Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 1961, p. 25.

[223] *Ibídem*, p. 32

[224] NASO, Irma. Individuazione diagnostica della "peste nera". Cultura medica e aspetti clinici. A *La peste nera: dati di una realtà ed elementi di una interpretazione. Atti del XXX Convegno storico internazionale. Todi, 10-13 ottobre 1993*, Spoleto: Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, 1994, p. 372-373.

[225] VIZCARRA, *op. cit.*, p. 96.

[226] Vizcarra el reprodueix íntegrament. VIZCARRA, *op. cit.*, p. 91-95.

entre els mètodes aplicats contra la febre i contra els bubons. Contra la febre s'usaren remeis quirúrgics i farmacològics. Pel que fa als primers, es parla d'efusions de sang, sagnies, vegigatoris i cauteris,[227] és a dir, remeis adreçats a expulsar del cos la putrefacció i les substàncies i sangs corrompudes, línea d'actuació habitual de la medicina medieval fins i tot en estat de salut. Pel que fa als medicaments,

> «unos fueron suaves, otros espectantes, otros purgantes y finalmente otros fueron tónicos, si bien estos últimos únicamente pudieron ser prescritos a los que tuvieron la fortuna de escapar de la muerte.»[228]

La qual cosa vol dir que la terapèutica incloïa també la rehabilitació del malalt per tal que recuperés forces en acabar la malaltia.

Contra les pústules de la pell van prescriure untures,

> «con el deliberado propósito de atraer el humor venenoso desde el centro a la periferia, siendo confeccionadas dichas unturas con aceite común y nitro mezclados con agua.»[229]

Aquesta era una altra de les idees bàsiques del tractament: allunyar les manifestacions del mal dels òrgans vitals del cos, situats a la seva part central.

Pel que fa al tractament dels bubons:

> «Los bubones, que acompañaron casi siempre a nuestras fiebres, salieron a algunos enfermos detrás de las orejas; a no pocos en lossobacos; a otros en la articulación de losbrazos; a muchos en las ingles, y a muy pocos en la región coxígea. En el primer y último de los casos que acabamos de mencionar, resultaron los bubones muy peligrosos; en los demás casos, fueron más benignos y se aplicó a todos ellos un tratamiento rápido al objeto de que dichos tumores saliesen al exterior en la mayor cantidad posible. Dicho tratamiento consistió primeramente en la aplicación de ventosas, cuyo uso suspendíamos, cuando se presentaba hinchazón con remitencia; pero entonces aplicábamos enseguida una untura te triaca o un emplasto adecuado, según lo reclamaba el dolor; ya también para apresurar la curación nos valíamos de supurativos; pero cuando el tumor se presentaba rebelde y pertinaz se empleó con feliz éxito el vejigatorio, aplicado directamente debajo del bubón. En los enfermos sexagenarios y en muchos ancianos de edad caduca, desaparecieron los bubones aplicándoles solo algunos medicamentos emolientes, con lo cual el bubón exudaba el icor, o esa el humor seroso propio de los tumores malignos. No sucedió lo mismo con los enfermos en quienes el bubón se presentó acompañado de carbunclos, pues aquellos que tuvieron la desgracia de verse así invadidos murieron todos a lotres o cuatro días.»[230]

Els autors de l'informe acabaven reconeixent, enmig de grans disculpes i excuses, la seva impotència per erradicar el mal:

> «Este fue el tratamiento que empleamos; este e resultado que obtuvimos en la curación de la fiebre, resultado que si tal vez pareciese a algunos inferior al ideal de la Ciencia, podemos asegurarles de buena fe que el severo método de la ciencia escolástica que al principio ensayamos, nos arrebató a no pocos enfemos; y que algunos remedios escogidos que ciertos autores preconizaron apenas han aprovechado, lo cual no nos sorprende si atendemos al carácter especial que presenta esta rápida y malhadada enfermedad, sobre la cual Cornelio Celso, antiquísimo autor de medicina, sostiene que en casos semejantes deben adoptarse los medicamentos con cierta audacia. Nosotros ciertamente al componer esta desaliñada Memoria no tuvimos otro fin más importante que salvar a los enfermos de la muerte, y esto lo aseguramos con más ingenuidad de la que con palabras podríamos ponderar.

---

[227] VIZCARRA, p. 91-92.

[228] VIZCARRA, p. 93

[229] *Ibídem.*

[230] *Ibídem*, p. 95.

Confiamos ahora que después de los meses del esío, por la misericordia de nuestro buen Dios, y muy pronto, en fin, por su benignidad, declinará la violencia de este mal. En Él se funda nuestra esperanza; nuestra esperanza depende de Dios, que a nadie puede engañar, aunque todo el mundo nos engañe.»[231]

Aquest devessall de justificacions i al·legacions adreçades al virrei i, a través d'ell, al mateix rei, ens fa sospitar que des d'alguna alta instància estatal s'havia formulat algun tipus de descontentament o, fins i tot, d'acusació de negligència pel que fa a l'actuació dels metges durant el contagi. Per tant, probablement la lectura intel·ligent d'aquest memorial –més enllà de la descripció de la diagnosi i terapèutica de la malaltia– passa per detectar que –almenys segons la percepció de les institucions– una part del col·lectiu mèdic descurava les seves obligacions o bé no hi dedicava totes les energies que una situació tan crítica com aquella exigia.

No podem assegurar que aquestes sospites sobre els metges es produïssin també en altres llocs i moments. Ara bé, sí que hi trobem documentades situacions paral·leles. Per exemple, fins i tot en els documents de contracte amb el Consell es contemplava la possibilitat que el metge marxés de la vila durant l'epidèmia,[232] ço que seria impensable en la medicina moderna:

«Com la temporada sia gelosa del temps de peste i els agen volgut experimentar si mestre Sollà, metge, condoyt per la villa y micer Ferrando y mestre Farer, silorgians, aturarien a Reus en temps de peste y ells en ninguna manera no agen volgut prometre de aturar.»[233]

És per això que el Consell es veia obligat a imposar clàusules com aquestes:

«A tot risc e fortuna [els aconduïen], so és que, si Déu permetia temps de pestilència o de altra turbació, que en tals casos ell hage aturar e fer contínua residència.»[234]

«Si no vol estar a mal temps, que en nenguna manera no s'entre».[235]

«Sia pregat e fadigat que si aturar volrà en temps de pesta, so que Déu no vulla, [sigui] apensionat e en altra manera no».[236]

L'excusa que els metges donaven per a absentar-se durant les epidèmies era l'absència dels apotecaris, que inutilitzava la seva feina. Així ho manifestava el metge Pere Màrtir en ser aconduït per la vila el 1508:

«Si permetie Nostre Senyor Déu que la pestilència continuàs en aquesta vila e los apotecaris de dita vila se·n anaven fora dita vila no lexant persona donant recapte en dispensar les medecines necessàries, atenent que poch valrie haver metge sens haver

---

[231] *Ibídem.*

[232] A Barcelona, l'absència dels metges durant els períodes de contagi era freqüentíssima –probablement perquè la ciutat estava molt exposada al contagi, però també perquè el seu major nombre evidenciava mé el fenomen– i irritava molt els membres del Consell. Sovint contractaven metges de fora, amb salaris i recompenses elevades. BETRÁN, *op. cit.*, p. 252. Es va arribar a plet judicial dues vegades, el 1561 i el 1564. Aquest segon cop, el síndic del Col·legi de Doctors de Medicina va argumentar que hom no podia obligar els metges a «exposar-se a perill de la vida, majorment ab uns principis tan grans de contagio de la peste que concorre». BETRÁN, *op. cit.*, p. 253. Una de les mesures amb què comptava el Consell era desinsacular aquells que pretenien ocupar càrrecs públics i, contràriament, oferir llicències per exercir la professió a la ciutat després de l'epidèmia. BETRÁN, *op. cit.*, p. 287.

[233] VILASECA, *Metges..., op. cit.*, , p. 32.

[234] *Ibídem*, p. 30. 4 de desembre de 1508.

[235] Arxiu Històric de Reus. Llibre d'Actes del Consell 1520-1531.7 de febrer de 1529.

[236] Arxiu Històric de Reus. Llibre d'Actes del Consell 1493-1520. 2 de maig de 1507.

medecines, que en tal cars lo dit mestre Pere se pogués absentar, e no en altra manera.»[237]

Pere Màrtir acceptava, però, que si s'acollia a aquesta possibilitat i marxava de la vila, se li suspengués el pagament de la pensió. També el 1514 el metge Santet es negava a exercir en temps de pesta si els apotecaris se n'anaven de la vila, si no li encomanaven a ell l'apotecaria.[238]

Estava tan assumit que els metges podien marxar durant l'epidèmia, que el 1548 el Consell i el metge Francesc Barenys van pactar que s'allotjaria a l'ermita de Santa Anna, que pertanyia al terme.[239] El 1556 van tornar a aconduir mestre Barenys amb la mateixa condició, i es contemplava la possibilitat que mentre estigués refugiat a Santa Anna visités malalts.[240]

Malgrat tot, comptem amb testimonis de l'actuació de metges durant la pesta. Segons Vilà,

> «Any 1443 als 24 de octubre. Juan Guasch y Catarina sa muller, y Joan son fill, tots de Reus, se ajustan ab Pau Desvalls cirurgià habitant en Reus, que se obliga a curar de la malaltia del mal del morbo al fill de dits Guasch, li prometen los sagristants de Sant Joan del Hospital y los jurats de Reus donar-li 10 lliures de salari que dèguia curar de dit mal etc. Vide Comuna de Reus, manual en 4t.»[241]

En aquest cas es tracta, doncs, d'un contracte privat amb la família del malalt.

De vegades, els consellers rebien ofertes de metges que pretenien exercir en temps de pesta. Ja hem vist que els podia servir per fer-se un lloc a la professió; de vegades, a més, els movia un impuls religiós:

> «Per los jurats és stat preposat com és stat así mestre Gener, frare de Santes Creus, lo qual, avent licènsia de son soperior que tinria voluntat venir mostrar en aquesta vila de la ciènsia de mestre Ramon Llul ho de siència nomenada la prestant (?)
>
> Quant a mestre Gener que a present estiguam a la mira axí per la concorènsia del tems com enquara que de si a Sent Luch a discurs del temps però que no li sia així totalment donada neguativa sinó que sia aseborit perquè de lo altri siam servits».[242]

Comptem amb un altre testimoni d'Ulldemolins, durant l'epidèmia de tinya de 1579.

> «Com molta companya, ço és net de algun dupte, no tinguen tinya y cauen y la major part és determinat que los jurats se informen de la sciència fa de un home que a vingut de Ascó per curar semblant malaltia y noblant se esser be esperimentat que los jurats fassen fer una crida que qui tindrà companya tocada la aja de poasr ab cura dins vuyt dies si no que·ls faran posar a part que no contribuesquen ab l'altre companya de la vila.»[243]

---

[237] VILASECA, *Metges...*, *op. cit.*, p. 30.

[238] *Ibídem*, p. 31.

[239] VILASECA, *Epidèmies...*, *op. cit.*, p. 40-41.

[240] *Ibídem*, p. 43-44.

[241] Vilà, *Memoria de contagis...*

[242] Arxiu Històric de Reus. Llibre d'Actes del Consell 1493-1520, 15 de maig de 1496.

[243] Arxiu municipal d'Ulldemolins, Llibre d'Actes del Consell 1568-1591, 22 de març de 1572.

Més clara era la funció dels metges a l'hora de diagnosticar la pesta. El Consell estava pendent dels seus dictàmens per tal de decidir en quin moment havien de començar a aplicar les mesures governamentals que hem vist.

Conservem un episodi extraordinari d'aquesta activitat diagnosticadora dels metges, a la Tarragona del segle XIV. L'any 1994, dins de l'assignatura Història Medieval de la Corona d'Aragó, vaig tenir oportunitat d'analitzar un episodi molt significatiu de la intervenció dels metges en la detecció de possibles epidèmies de pesta.

El 15 de novembre de 1387, el rei Joan I va enviar una carta a l'arquebisbe de Tarragona i als veguers, batlles, cònsols i prohoms de la ciutat. En ella els anunciava que els enviava el metge de casa seva Francesc de Granollac «per haver certa informació del temps d'aquexes parts, ço és saber si y ha sanitat o malalties o altres accidents epidimials».[244] Per a la realització de l'enquesta demanava i ordenava la col·laboració de tots aquells a qui s'adreçava la carta, per tal que «ab ell ensemps, reebats o façats reebre la dita informació en escrits del temps desús dit, axí de metges físichs e cirurgians com de barbers e altres qui en semblants coses deguen saber, de guisa que ell puxa breument tornar a nós ab la certificació desús dita, en la qual volem que sia deposat ab sagrament per los dits metges e barbers».[245]

El fet que la carta fos datada a Vilafranca del Penedès ens acosta a les motivacions que podia tenir el rei per tal de preocupar-se de la salubritat de Tarragona. Joan I estava acompanyant el cadàver del seu pare fins a Poblet –on havia de ser enterrat–, i probablement volia allotjar-se a Tarragona. Cal tenir en compte que era una persona malaltissa; el 8 de setembre de 1387 el trobem convalescent d'una de les seves múltiples malalties; quan la pesta arribà a Barcelona es retirà monestir de Valldonzella, però també allà arribà el perill i, no sabent on anar, es traslladà a Vilafranca el 2 de novembre. [246]

Des d'allà va escriure l'arquebisbe i els cònsols de Tarragona per saber si podia allotjar-se a la ciutat. Aquests li van respondre l'endemà dient-li que havien consultat dos metges cristians, un de jueu i tres barbers i cirurgians, els quals havien denunciat mitja dotzena de casos de pesta bubònica, alguns dels quals havien mort i altres s'havien curat. A més, el mateix any hi havia hagut febres terçanes, simples, dobles i compostes. Sembla que el rei no devia quedar satisfet de la resposta, i per això el 15 de novembre els va escriure la carta que hem esmentat, amb la qual enviava el seu metge personal.

---

[244] CORTIELLA, Francesc. SANMARTÍ, Montserrat. Actes Municipals de 1386-1387, 1387-1388. Tarragona: Ajuntament de Tarragona, 1987, p. 214-215.

[245] *Ibídem.*

[246] MORERA LLAURADÓ, Emilio. *Tarragona cristiana, vol II.* Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, 1982, p. 642-644.

Segurament devia desconfiar del diagnòstic transmès per les autoritats tarragonines, les quals potser tenien motius econòmics –les despeses de l'allotjament– per desitjar que el rei no anés a la ciutat;[247] en qualsevol cas, no es va moure de Vilafranca.[248]

Les persones a les quals es suposà coneixement sobre el tema i es demanà diagnòstic van ser: Guillem Çafàbrega, mestre en medicina i en arts, Tomàs Caix, batxiller en arts i medicina que durant molt de temps havia practicat, Perfeyt Cap, jueu, físic de Tarragona, Bernat Cerdà, cirurgià, Guerau Cijar –cirurgià– Antoni Mallola, Guillem Martí, Antoni Rocha, apotecaris. Berenguer Dueta, Francesc Martí, Guillem Ferrer, preveres i vinculats a la Seu. Van declarar coses com aquesta:

> «els símptomes habituals apareixen en aquests temps i enmig d'un ambient de pesta, és a dir, que apareixen tumors en els emuntoris dels membres principals i també tumors interiors com pleuresis, esputs de sang i àntrax, i morts súbites».[249]

Serveixi parcialment d'exemple d'allò que, en menor escala, devia succeir en una vila com Reus. L'hem aportat aquí per tal de mostrar quin tipus de diagnòstic es podia fer, què buscaven, i per contribuir a retratar els interessos de la monarquia en aquest afer.

Fossars

A banda de les mesures habituals adreçades a mantenir els fossars en unes mínimes condicions higièniques, l'aparició de la pesta obligava a preparar-los per tal d'acollir els morts que es poguessin produir. El de Reus es va ampliar el 1363 amb la construcció d'un carner.

> «Any 1363 a 6 de febrer. Súplica dels jurats de Reus presentada al arquebisbe de Tarragona los concedís 80 lliures per construir un carner dintre lo mateix sementiri de la vila de Reus per colocar cosos y ossamenta dels difunts, que en temps de gran mortalitat podira haver·i en dita vila de Reus.»[250]

Ara bé, una altra possibilitat és que el carner es construís per tal de dipositar les restes provinents del fossar de na Palera –del qual parlarem tot seguit–, si admetem que a partir de 1359 el Consell va complir l'ordre de desallotjar el cementiri.

Efectivament, la vila va comptar amb un fossar específicament destinat als empestats, poc després de l'horrible pandèmia de 1348. S'hi fa referència en una sentència arbitral dictada el 1359 entre el cambrer, senyor de la vila, i la Universitat. Aquesta havia comprat l'hort de na Tarragona per a muntar-hi un hospital d'empestats, i el camp de na Palera per a enterrar els nombrosos morts d'aquesta malaltia, els quals haurien col·lapsat el cementiri general:

---

[247] És significatiu que l'únic dels metges que no diagnosticà pesta a la ciutat fou un jueu; els jueus eren col·lectiu que es trobava directament sota la protecció del rei.

[248] MORERA, *op. cit.*, p. 645.

[249] CORTIELLA I SANMARTÍ, *op. cit.*, p. 215.

[250] VILÀ, *Memorias de contagis...*

«Cum ipsa Universitas dicto tempore mortalitatis receperit pro non nullis deffunctis corporibus cumulandis quendam campum dictum de na Palera».[251]

La justificació de la circumstància en què s'havia habilitat el fossar queda totalment clara en les expressions que utilitza tant el procurador de la Universitat com també el jutge arbitrador de la causa: «mortalitatis universalis ultime que in hac regione viguit», «Universitas de Reddis tempore mortalitatis indigeret n[e]ccario ad opus tumulandi corpora infinita que in dicto loco morierunt». Malgrat tot, la sentència –que no qüestionava l'ús del camp sinó la destrucció de cases del cambrer i el fet que no s'havia pagat el lluisme– els obligava a buidar el cementiri i vendre el camp en un termini de sis mesos:

«Exhument ipsa corpora et ad dictum ciminterium transferant infra quatuor menses a die huius sententie continue computandos. Et infra sex menses ex nunc et antea computandos predicta Universitas ponat predictum campum vocatum de na Palera extra manum suam per viam venditionis in persona vel personis non prohibitis nec privilegiatis et solvat laudimium de vero precio eiusdem campi sive precii domino Camerario tam de emptione per dicta Universitate tunc facta quod de venditione fienda per eam infra semore tempus [...]».[252]

Segons Vilaseca,

«En l'esmentada sentència s'obliga als jurats de Reus a pagar al cambrer els censals i fadigues de totes aquelles cases que la universitat havia emprades per a acollir-hi els malalts de pesta, i a desenterrar els cadavers soterrats al camp de na Palera i que es vengués aquest camp, donant al cambrer els dos laudemis (de compra i venda) i la dècima del blat que hagués correspost collir-hi durant aquell temps, tot imposant al cambrer silenci sempitern en quant als drets que reclamava sobre l'hort de na Tarragona, on es construí l'hospital de pesta».[253]

No sabem si devien dur a terme la retirada de restes del fossar de na Palera. Unes observacions de Celdoni Vilà ens fan pensar que, en cas que el cementiri efectivament es clausurés i no es reutilitzés cada vegada que hi havia epidèmia, no devien netejar el camp. Vilà identifica uns enterraments que ell mateix ha localitzat amb un fossar que s'esmenta en un inventari de 1460 i amb el camp de na Palera. Aquesta identificació no és del tot inversemblant, ja que les tres coses es troben a la partida del Vilar:

«Any 1460, als 15 de juliol. Consta en lo inventari pres del difunt Pere Spanyol de la vila de Reus, entre altres cosas diu "Ítem troç de terra de pa prop la era d'en Vilar partida apelada lo ffossar affronte ab lo torrent major de la Vila". etc. Vide al llibre de Testaments e Inventaris titulat notal en folio de la comuna del Priorat de Reus any 1460. Noto: pregunto aquest fosar fora de la vila de Reus, que se menciona aquí tal vegada seria lo sementiri dels empestats del Camp de na Palera del any 1354 aquí damunt ya dit. Sin embargo de tot lo dit, trobo vestigis entre lo hort de Miró y la basa del comú, antes del hort de Gavaldà en la partida dita lo Vilar són 6 pedras picadas ochavadas de 2 palms i mig de llargària cada una, trapadas o foradadas al mitg que formaban lo peu de una creu, y en dit paratge se han descupert alguns fossos».[254]

---

[251] AHR. Pergamins. Furs i senyoriu. Pergamí 4. Núm. antic 50

[252] *Ibídem.*

[253] VILASECA, *Epidèmies..., op. cit.*, p. 105.

[254] VILÀ, *Memorias de contagis..., op. cit.*

Vilaseca afirma que més aviat aquest fossar de la partida de Vilar que Celdoni Vilà va veure es pot correspondre amb una necròpoli romana.[255] A més, ell sosté que aquest fossar no devia arribar a funcionar plenament, perquè després van demanar fer el carner del cementiri de la vila:

> [...] En *Memories de contagis, y de Sementiris y Hospitals de apestats construits fora Reus y que yo Celdoni Vilà ha copiat* es diu que en 6 calendes abril (ço és, 27 març) de 1353, segons el pergamí núm. 50, calaix 6 de l'Arxiu, s'acordà establir un cementiri d'apestats en el camp de Na Palera. No sabem si aquest acord d'enterrar fora de Reus als morts de "pesta" prosperà; no ho sembla quan es llegeix que el 6 de febrer de 1366[256] supliquen els jurats a l'arquebisbe de Tarragona 80 lliures per a un "carner" dintre el mateix "cementiri de la vila per a col·locar cósos y ossamenta dels difunts que en temps de gran morbositat podria haver·i en dita vila de Reus".[257]

En canvi, aquesta lectura de Vilaseca contrasta clarament amb la del mateix autor que hem aportat abans i que, segons creiem, s'ajusta molt millor al contingut de la sentència: el fossar d'empestats sí que va arribar a utilitzar-se, i la seva temporalitat va ser causada per l'ordre de desallotjament donada en la sentència arbitral.

Aquest no va ser, però, l'únic fossar destinat als empestats; l'adjacent a l'ermita de Sant Roc –després ermita de la Mare de Déu del Roser– va ser el que va tenir més continuïtat:

> «Més fonch proposat si·s farà una devoció de una capella sots invocació de Sent Anthoni fora la vila ab algun casalici per un armità e encara un apartament en què puguen star e aturar los qui degudament porien ésser gitats de la vila per la temporada de la pestilència, e que si farà un sementiri per soterrar los qui alí moran.»[258]

Qui estava al servei d'aquests cementiris? En principi, els fossers habituals de la vila, tot i que l'horror que causava la malaltia de vegades els feia renunciar. Tenim documentats episodis angoixosos en què el Consell d'Ulldemolins no trobava ningú que enterrés els morts. El 1592, va morir Francesc Fransois al coll de la Solana, un dels llocs d'apartament d'Ulldemolins. El Consell va disposar que l'enterressin els seus mateixos parents. Ara bé, la seva muller i la seva sogra es van negar a romandre en companyia del cadàver, per la qual cosa els van traslladar a un nou lloc d'apartament, el maset d'en Pasqual.[259]

Segurament, però, el més espectacular és aquest altre cas:

> «Proposaren los jurats que los homes eren anats en Monsant per fer donar recapte en donar terra al home ere mort en Monsant y per lo que és en sospita ni·l an soterrat ni an trobat qui·l soterràs. És lo determenat se tremete ome en Prades y a Cornudella per veure si·s trobarà qui·l soterre y si no se dóne avís a son jermà que mire lo faedor.»[260]

---

[255] VILASECA, *Epidèmies...*, *op. cit.*, p. 106. Segons indicacions de l'arqueòleg Jaume Massó, prop de la bòbila de Sugranyes, vora la via del tren i de les actuals instal·lacions del Club Natació Reus Ploms, hi ha uns enterraments que podrien ser d'època romana i que poden correspondre a les observacions de Celdoni Vilà. Si també es poguessin identificar amb el fossar del camp de na Palera, es demostraria que el camp no va ser totalment desallotjat.

[256] Celdoni Vilà diu 1363.

[257] VILASECA, Sobre els antics..., *op. cit.*, p. 8.

[258] Arxiu històric de reus. Llibre d'actes del Consell1493-1520, 8 d'abril de 1508.

[259] Arxiu municipal d'Ulldemolins, Llibre d'Actes del Consell 1583-1591, 23 de maig de 1592.

[260] Arxiu municipal d'Ulldemolins, Llibre d'Actes del Consell 1556-1571, 6 de juliol de 1558.

Hi ha documentats casos similars en altres llocs:

> «Com s'és dit que a Montblanch e al Vendrel avia agut moviment de peste e com se·n hi ha morts alguns e que·ls avien fets soterrar a pobres qui van mendiquant per la terra».[261]

[261] Arxiu històric de Reus. Llibre d'actes del Consell 1520-1531, 27 d'abril de 1522.

Conclusions

Al llarg d'aquestes pàgines hem pogut veure la importància relativa de les respostes institucionals davant la pesta, que nosaltres hem sistematitzat en tres grans grups. A més, hem pogut observar que no sempre les diferents estratègies eren convergents sinó que s'interferien mútuament –per exemple, processons de pregàries i tancament de viles.

Hem observat també diferències temporals en la detecció, les quarantenes i els recursos devocionals, i diferències geogràfiques entre l'interior i la costa, o bé en funció de la configuració orogràfica de les viles –molts o pocs racons naturals habilitables com a apartaments.

Hem advertit la interrelació de la pesta amb altres fenòmens socials –xenofòbia–, econòmics –estacionalitat laboral agrícola, vitalitat de les fires– i de mentalitat –causalitat teològica. Volgudament hem omès les relacions amb altres catàstrofes demogràfiques –fam, guerra–, per ço que és un aspecte més tractat per la historiografia.

Finalment, volem fer notar que, més enllà de l'estudi de la pesta com a tema en si mateix, l'anàlisi aprofundida d'una circumstància de crisi té l'avantatge de posar de relleu, per la seva excepcionalitat, aspectes que d'altra manera romanen invisibles a la documentació. Tot plegat, sense deixar mai de percebre, com a rerefons, abundants paral·lels amb l'actualitat.

Fonts utilitzades

Fonts documentals

ARXIU HISTÒRIC DE REUS. Fons municipal de Reus, Lligalls Cementiri del Roser, 1821-1895 i 1834-1862

ARXIU HISTÒRIC DE REUS. Fons municipal de Reus, Llibres d'actes del Consell,1466-1485, 1493-1520, 1520-1531, 1531-1556, 1556-1568, 1568-1591, 1591-1603, 1636-1673.

ARXIU HISTÒRIC DE REUS. Fons de la Comunitat de Preveres de Reus, *Manuale diversorum instrumentorum comunitatis et prioratum*, 1471-1640

ARXIU HISTÒRIC DE REUS. Fons municipal de Reus. Celdoni VILÀ. *Memories de contagis, y de sementiris y hospitals de apestats construits fora Reus y que yo Celdoni vilà ha copiat*

ARXIU MUNICIPAL D'ULLDEMOLINS. Fons municipalins. Jaime Estella *Apuntes útiles de hechos antiguos y modernos de Ulldemolins. Extracto de escrituras y acuerdos del Concejo y Jurados de dicho pueblo y demás documentos que obran en el archivo del ayuntamiento y de varios particulares*, 1881

ARXIU MUNICIPAL D'ULLDEMOLINS, Fons Municipal. Llibre d'ordenaments d'Ulldemolins

ARXIU MUNICIPAL D'ULLDEMOLINS, Fons Municipal. Llibre d'actes del Consell 1556-1571, 1571-1583, 1583-1591.

MUSEU COMARCAL SALVADOR VILASECA. Fons municipal de Reus. Llibre d'Actes del Consell, 1444-1466

MUSEU COMARCAL SALVADOR VILASECA. Fons municipal de Reus. Llibre de la Cadena

Fonts bibliogràfiques

La peste nera: dati di una realtà ed elementi di una interpretazione. Atti del XXX Convegno storico internazionale. Todi, 10-13 ottobre 1993, Spoleto: Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, 1994

ABOU-EL-HAJ, Barbara. *The Medieval Cult of Saints: Formations and Transformations*, Cambridge: Cambridge University Press, 1994

Agramunt Jaume d'. *Regiment de preservació de pestilència.* Tarragona: Diputació de Tarragona, 1971.

ALANYÀ I ROIG, Josep. *Urbanisme i vida a la Morella medieval (s. XIII-XV)*, Morella: Ajuntament de Morella - Amics de Morella i Comarca, 2000

ALSINA GEBELLÍ, J. *El convent de Sant Francesc de Reus (1488-1835).* Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 1985

ANGUERA, Pere. GORT, Ezequiel. MÈLICH, Jordi. *Aproximació a la història de Reus.* Reus: Ajuntament de Reus, 1980

BETRÁN, José Luis. *La peste en la Barcelona de los Austrias*, Lleida: Milenio, 1996

BOLÓS, Jordi. *La vida quotidiana a Catalunya en l'època medieval,* Barcelona: edicions 62, 2000

CAMPS I SURROCA, Manuel. CAMPS I CLEMENTE, Manuel. *Santuaris lleidatans amb tradició mèdica: I*, Lleida: Universitat de Barcelona. Facultat de Medicina. Seminari Pere Mata, 1981

CASAGRANDE, Carla. La moltiplicazione dei peccati. A *La peste nera: dati di una realtà ed elementi di una interpretazione. Atti del XXX Convegno storico internazionale. Todi, 10-13 ottobre 1993*, Spoleto: Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, 1994

CHRISTIAN, William A., Jr. *Apariciones en Castilla y Cataluña (siglos XIV-XVI)*, Madrid: Nerea, 1990

CHRISTIAN, William A., Jr. *Religiosidad local en la España de Felipe II*, Madrid: Nerea, 1991

CORTIELLA I ÒDENA, Francesc. *Una ciutat catalana a darreries de la Baixa Edat Mitjana: Tarragona*, Tarragona: Diputació Provincial, 1984

CORTIELLA, Francesc. SANMARTÍ, Montserrat. Actes Municipals 1386-1387. 1387-1388. Tarragona: Ajuntament, 1987, p. 214-215

DINZELBACHER, Peter. La divinità mortifera. A *La peste nera: dati di una realtà ed elementi di una interpretazione. Atti del XXX Convegno storico internazionale. Todi, 10-13 ottobre 1993*, Spoleto: Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, 1994

FAVIER, Jean (dir.). *XIVe et XV siècles: crises et genèses*, Paris: Presses Universitaires de France, 1996

GORT, Ezequiel. *L'antic gremi dels mestres de cases de Reus*. Reus: Gremi de la Construcció del Baix Camp, 1985

GORT, Ezequiel. El Camp entre 1321i 1358: una proposta demogràfica. A *Miscel·lània en homenatge a Salvador Vilaseca i Anguera*

GORT, Ezequiel. La pesta negra a Ulldemolins. A *Carrutxa: Butlletí del centre de documentació sobre cultura popular*, núm. XII (abril-juny 1991), Reus

GORT, Ezequiel. *Història de la Cartoixa d'Escaladei*. Reus: Fundació Roger de Belfort, 1998

GORT, Ezequiel. *Població i societat a Reus en el segle XV*,Reus: Edicions del Centre de Lectura, 1980, p. 23-24

GORT, Ezequiel i GORT, Josep Maria. *Reus: la formació d'una ciutat*, Reus: Ajuntament de Reus i Carrutxa, 1987

GORT, Ezequiel. *L'antic gremi dels mestres de cases de Reus*, Reus: Gremi de la Construcció del Baix Camp, 1985

GORT, Ezequiel. PALOMAR, Salvador. *La formació de la devoció reusenca a Misericòrdia*, Reus: Carrutxa, 1997

GORT, Ezequiel. PALOMAR, Salvador. *Les danses del Carnaval de Reus*, Reus: Carrutxa, 1998

GOTTFRIED, Robert S. *The Black Death*, London: Macmillan, 1986

GRAS I ELIAS, Francesc. *Historia de la ciudad de Reus desde su fundación hasta nuestros días*, Tarragona: Imp. de F. Arís e Hijo, 1906

GUIX SUGRAÑES, J. M. *El Llibre de la Cadena de Reus*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 1963

HERLIHY, David. *The Black Death and the Transformation of the West*, London: Harvard University Press, 1997

HUIZINGA, Johan. *El otoño de la Edad Media: estudios sobre la forma de la vida y del espíritu durante los siglos XIV y XV en Francia y en los Países Bajos*, Madrid: Alianza Editorial, 1994

LLADONOSA, Josep. *Ulldemolins: història, costums i tradició*, Santes Creus: Fundació d'Història i Art Roger de Belfort, 1981

MÂLE, Emile. *L'art religieux de la fin du Moyen Age en France: étude sur l'iconographie du Moyen Age et sur ses sources d'inspiration*, Paris: Armand Colin, 1995 (7)

MONFERRER, Àlvar. *Sant Antoni: Sant València*. València: Generalitat Valenciana. Consell Valencià de Cultura, 1993

MORERA LLAURADÓ, Emilio. *Tarragona cristiana, vol II*. Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, 1982.

NASO, Irma. Individuazione diagnostica della "peste nera". Cultura medica e aspetti clinici. A *La peste nera: dati di una realtà ed elementi di una interpretazione. Atti del XXX Convegno storico internazionale. Todi, 10-13 ottobre 1993*, Spoleto: Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, 1994

NAVARRO, Joseph. *Vida y milagros del príncipe de los anacoretas, padre de los cenobiarcas, nuestro padre san Antonio Abad, el Magno, traducida del francés al castellano por un devoto del santo, el R. Don Joseph Navarro, Comendador de San Antonio de la ciudad de Barcelona*, Barcelona: En la imprenta de María Ángela Martí, viuda, plaza de san Jayme. [No porta data d'impressió, però sí un Nihil obstat de 10 de gener de 1683.]

PALOMAR I ABADIA, Salvador. FONTS I PALLACH, Montsant. *Santa Maria de Montsant: religiosidad popular i conflicte territorial*, s. l.: Carruxa, 1993

PIÉ FAIDELLA, Joan. *Annals inèdits de la vila de la Selva del Camp de Tarragona*, Tarragona: Diputació de Tarragona. Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, 1984

PIÑOL ALABART, Daniel. *A les portes de la mort: religiositat i ritual funerari al Reus del segle XIV*. Reus: Edicions del Centre de Lectura, 1998

QUADRADA, Mariona. PAGÈS, ROSA. *Reus: Històries trobades,* Reus: La Medusa, 2000

La religiosidad popular. Barcelona: Anthropos, 1989.

RÉAU, Louis. *Iconografía del arte cristiano.* Barcelona: Ediciones del Serbal, 1997

RUFFIÉ, J. SOURNIA, J. C.*Les épidémies dans l'histoire de l'homme*, Paris: Flammarion, 1984

SÁNCHEZ REAL, José. *Obra menor. Artículos históricos publicados en la prensa de Tarragona (1947-1960).* Tarragona: Diputació de Tarragona, 1990

VALL, Hermenegild. *Notes históriques sobres l'origen de la devoció a Sant Roch a la Plassa Nova de Barcelona y de la seva confraria*, Barcelona: Tipografia Catòlica, 1915

VARANINI, Gian Maria. La peste del 1347 e i governi dell'Italia centro-settentrionale: un bilancio. A *La peste nera: dati di una realtà ed elementi di una interpretazione. Atti del XXX Convegno storico internazionale. Todi, 10-13 ottobre 1993*, Spoleto: Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, 1994

VAUCHEZ, André. Saints admirables et saints imitables: les fonctions de l'hagiographie ont-elles changé aux derniers siècles du Moyen Âge?. A *Les fonctions des saints dans le monde occidental (IIIe-XIIIe siècle). Acte du colloque organisé par l'École*

française de Rome avec le concours de l'Université de Rome "La Sapienza", Rome, 27-29 octobre 1988, Rome: Ecole Française de Rome, 1991

VILASECA I ANGUERA, Salvador. *Epidèmies a Reus (s. XIV-XVI): Notes d'arxiu.*Tarragona: Diputació de Tarragona, 1976

VILASECA I ANGUERA, Salvador. *Metges, cirurgians i apotecaris reusencs dels segles XIII-XVI. La confraria dels Sants Metges, de Reus*, Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 1961

VILASECA I ANGUERA, Salvador. *Hospitals medievals de Reus.* Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 1959.

VILASECA I ANGUERA, Salvador. *La pesta de l'any 1530 i el pintor Jaume Segarra de Reus.* Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 1952

VILASECA I ANGUERA, Salvador. Sobre els antics cementiris. A *Reus comarcal: revista d'informació mensual*, núm. 7 (octubre-novembre 1986), Reus

VIRGILI I COLET, Antoni. El paper de la pesta negra de 1348 sobre la demografia de Tarragona: problemes de mètode i intent de construcció. A *1er Col·loqui d'Història del Camp de Tarragona, Conca de Barberà i Priorat*, Tarragona: Diputació de Tarragona, 1979

VIZCARRA I CLEMENTE, Jaume. *L'epidèmia de pesta a Igualada l'any 1589*, Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1991

WARNER, Marina. *Tú sola entre las mujeres: el mito y el culto de la Virgen María.* Madrid: Taurus, 1991

WATTS, Sheldon. *Epidemias y poder: historia, enfermedad, imperialismo*, Barcelona: Editorial Andrés Bello, 2000

WILSON, Stephen. *Saints and their cults: studies in religious sociology, folklore and History*, Cambridge: Cambridge University Press, 1985